

En refleksjon over samfunnsforskningens forutsetninger, produkter og mulige effekter

— jeg en historisk manifestasjon og symptombærer?

Det empiriske utgangspunktet for artikkelen er motsetningen mellom mitt eget funn og andre forskeres tidligere funn med hensyn til tilstedeværelsen av negative holdninger til kvinners deltakelse i norsk skogbruk. Mens Egeland (1988) indikerer og Strupstad (1990), Alfnes (1990) og Evju (1992) viser at negative holdninger forefinnes, kommer ikke dette frem i mitt datamateriale. I rapporten fra prosjektet *Kvinner og rekruttering til praktisk skogbruk*, konkluderer jeg med "at det ikke lenger er lett å finne åpenlyse negative holdninger til kvinners deltakelse i praktisk skogbruk", og at dette trolig er "knyttet til at det i dag i stor grad er illegitimt å forfekte slike holdninger og også at det har skjedd en generell endring i synet på kvinners deltakelse" (Follo 2001:363). Den pretenderte forklaringen synes plausibel nok. Fordi kollegaer stilte spørsmål ved det at jeg ikke fant negative holdninger i datamaterialet mitt, ble det betimelig og nødvendig å reflektere over hva det kunne skyldes at jeg ikke fant dette — da ut over den (angivelig plausible) forklaringen jeg ga.

Det er en rekke mulige opphav til motsetningen mellom mitt eget funn og andre forskeres tidligere funn. Eksempelvis kan vi ha fanget inn ulike deler av skogbruket. Det kan videre være knyttet til at ulike metoder delvis ble benyttet: Noen av de øvrige forskerne benyttet survey, mens jeg benyttet kvalitative intervju. Kanskje kan det være snakk om små metodiske variasjoner som hvor god tid det ble gitt til å svare (jf. Roll-Hansen 2001), eller at spørsmålene ble stilt på noe forskjellig vis. Eller muligens fantes det kulturelle forskjeller som spilte seg ut i datainnsamlings situasjonen og la hindringer i veien for gjensidig forståelse mellom intervjuer og den intervjuede (jf. Riessman 1991). Dette er mer "realistisk" orienterte innganger til problemet. Jeg er mer "idealistisk" orientert, og gitt min hang til selvrefleksjon helt generelt, falt det lett og mer interessant å stille spørsmål om på hvilken måte mitt funn kunne være influert av hvem jeg som person er, og da "person" forstått mer spesifikt som mine ikke-reflekterte for-forståelser. Gitt at valg av forskningstema var bestemt da jeg begynte på prosjektet, var det den weberske midt-fasen av forskningsprosessen (Weber 1904 referert hos Hollis 2000) jeg viet oppmerksomhet: Datainnsamlingen, analysen og presentasjonen.

Artikkelen består av tre deler. Del 1 omhandler krusninger og understrømmer i det vitenskapsteoretiske felt, og mitt eget ståsted i dette. Denne delen gir grunnlag for en dypere forståelse av hvorfor jeg fant det lett og interessant å granske mine egne ikke-reflekterte for-forståelser. Del 1 gir også grunnlag for å forstå hvorfor jeg finner datainnsamling, analyse og presentasjon som situert, og dermed anser det nødvendig å posisjonere meg. Denne delen av artikkelen inngår selv som del av posisjoneringen. I del 2 griper jeg tak i de mulige ikke-reflekterte for-forståelsene som kunne ha bidratt til at jeg i mitt datamateriale ikke fant negative holdninger til kvinners deltakelse i norsk skogbruk. Disse ikke-reflekterte for-forståelsene er knyttet til min forhistorie som arbeidstaker i en del av norsk yrkesliv hvor kvinner utgjør den store majoriteten — noe som kunne ha bidratt til å gjøre meg "blind" for visse forhold når det feltet jeg forsker på, domineres av menn. Den presenterte forhistorien inngår også som en del av posisjoneringen, men isteden for å stoppe der, utdyper jeg i del 2 hvilke effekter en slik forhistorie kan ha: Forhistoriens effekter forplanter seg som ringer i vann til den virkelighetsbeskrivelse jeg gir, videre til virkelighetsforståelse og også folks atferd. Gitt denne utdypingen formidles det at det kan være høyst fruktbart å foreta posisjonering (som tilkjennegitt situert), under den forutsetning at konsekvensene av

posisjonens innhold trekkes opp. Mens jeg i del 2 søker å holde meg innenfor det vitenskapsteoretiske ståstedet jeg i del 1 presenterte at jeg slutter meg til, ender jeg i siste halvpart av artikkelens del 3 nettopp opp med å *ikke* gjøre det. Etter å ha sett på selvreferansens dilemmaer og muligheten for at det "å oppsøke ikke-identiteten" kan avdempe, men ikke kurere selvreferansens negative effekter, gjør jeg eksplisitt klart at jeg forholder meg høyst inkonsistent: Til tross for at jeg sier at jeg som menneske kun kan fatte virkeligheten fortolket, og til tross for de vansker selvreferanse innebærer, forholder jeg meg som forsker til den ufortolkede virkelighet. Avslutningsvis i artikkelen lever jeg inkonsistensen fullt ut, og antyder at den argumentasjonsrekken som er presentert i artikkelens del 2, kan benyttes i forhold til skogbruksaktørens levde virkelighet og situerhet.

Artikkelen er en selvrefleksjon, men gitt mitt syn er denne selvrefleksjonen også en refleksjon over samfunnsforskningens forutsetninger, produkter og mulige effekter. Samtidig er denne refleksjonen og jeg som forsker, historiske manifestasjoner av den større vitenskapelige helheten vi inngår i, både den antropologiske, den samfunnsvitenskapelige og den vitenskapsteoretiske. Jeg og artikkelen er, for å parafasere Geertz (1993), to av delene som aktualiserer helheten som igjen motiverer delene. Muligens er jeg også symptombærer for disse helhetenes vanskeligheter, og artikkelen òg symptomenes manifeste representasjon.

DEL 1

Tanker er skyer. Tankenes periferi er like uoverskuelig som de fraktale linjene hos Benoit Mandelbrot. Tanker løper og drives fram i ulike hastigheter. De er dype, selv om kjerne og overflate er av samme stoff. Tankene slutter aldri å bytte plass med hverandre. Når du synes du har trengt langt inn i deres indre ved å analysere enten deres såkalte struktur eller genealogi eller til og med post-struktur, er det faktisk for sent eller for tidlig. En sky kaster skygge på en annen, skyenes form varierer ut fra hvilken vinkel en nærmer seg den fra. (Lyotard 1992:15)

Det vitenskapsteoretiske felts' krusninger og understrømmer

Kan mennesket gripe og begripe verden direkte? Finnes det en uhildet inngang til virkeligheten? Disse to spørsmålene inngår i en større vitenskapsteoretisk debatt hvor de da tidvis ordsettes som problemstillingene: Finnes den teoriuavhengige observasjon? Hvilken rolle spiller "teori" i vitenskapen? Hvilket grunnlag bygger "fakta" på, hva skal gjelde som "fakta" og slags beskaffenhet har "fakta"? Mens fordums rasjonalister og empirister/positivister hadde ulik inngang til sine fakta¹, "both [parts] presume that scientific knowledge can be found a settled and unmovable foundation of truths to build on" (Hollis 2000:25). For begge parter var sinnet aktivt i søkingen etter sannhet, "but could be finally self-effacing, since the truths discovered were objective and untainted by any peculiarity of human involvement in the search" (Hollis 2000:70). Troen på den teoriuavhengige observasjon synes å ha falt for lengst. Det er absurd, ifølge Popper (referert hos Hollis 2000) å

¹ For rasjonalister: Det fornuftige sinn som via den kartesianske "intellektuelle intuisjon" søkte å avdekke sannheter som gikk ut over hva menneskelig observasjon kunne make. Rasjonalister stolte på logisk deduksjon for å komme fra aksiomer til teoremer (Hollis 2000). For empirister (eller det Hollis (2000) løselig og upresist omtaler som "positivister", en distinksjon Chalmers (1999) gjør et poeng av da han skiller mellom de britiske empiristene og positivistene/de logiske positivistene): Inngangen til kunnskap om verden baserte seg på sansene, og induktiv generalisering var det prinsippet som sikret "'a gradual and unbroken ascent' from the senses and particulars to the most general axioms" (Hollis 2000:41).

tro at en kan starte med rene observasjoner alene uten noe som likner på teori. Poppers kritiske realisme og hans metodologi (dristige spekulasjoner og falsifikasjon) hviler imidlertid fremdeles på observasjoner i og med at "speculative theories are to be rigorously and ruthlessly tested by observation and experiment" (Chalmers 1999:60). "Sikker viten" er dog umulig for Popper, og hans syn på vitenskapen er at den er "en evig søken etter [empirisk] sannhet med den begrensning at sannheten aldri fullt ut kan finnes. [...] [V]i må nøye oss med foreløpige og ikke endelige svar" (Ringdal 2001:58). Innenfor Quines pragmatisme gis det mulighet for "experience" å influere alle former for teori, og teori er involvert i ethvert øyeblikk av empirisk sannhet (jf. Hollis 2000). Ingen enkelt hypotese kan testes isolert, det er ikke lengre en enkel falsifiseringslogikk. I stedet er det ureduserbare muligheter, og det er vårt — og ikke naturens — valg hvor hen "the accusing finger of refutation" skal rettes ettersom det ikke er noe sted "for the mind to stand prior to all interpretation" (Hollis 2000:80). Med Kuhns *Structure of Scientific Revolutions* fra 1962², ble observasjoners teoriavhengighet løftet opp til et annet fokuseringsnivå. Meningen til teoretiske begreper er avhengig av strukturen på den teorien de er en del av, og begrepenes presisjon er avhengig av teoriens presisjon og grad av koherens. De teoretiske rammeverkene er således svært vesentlige, og det kuhnske "paradigme" består av de generelle teoretiske antakelsene og lovene og teknikkene for deres anvendelse som medlemmer av et særskilt forskningsfelleskap benytter. (Chalmers 1999.)

Med Kuhns paradigmer ble relativisme et sterkt aksentuert — og kan hende også betent — problem innen vitenskapsteori. I forbindelse med vitenskapelig utvikling, som Kuhn begrepsfestet via sitt skjema previtenskap – normalvitenskap – krise – revolusjon – ny normalvitenskap – ny krise – og så videre, blir det vesentlige spørsmålet med hvilke standarder en skal kunne bedømme at et paradigme er bedre enn det paradigme det etterfølger? Sier ikke Kuhn nemlig at hvorvidt et paradigme er bedre enn ett annet, ikke har noe klart, nøytralt svar, men er avhengig av verdiene til personene, gruppen eller kulturen som foretar bedømmingen (Chalmers 1999)? Og hvis det ikke finnes noen overordnet rasjonalitet i forhold til paradigmene, hvilken status har så Kuhns egen teori? Popper er også sterkt kritisk til Kuhn. Om denne kontroversen, skriver Tjønneland:

Popper kritiserer Kuhn for historisk relativisme. Han medgir at vi hele tiden er stengt inne i rammen av våre teorier. Men han benekter at denne rammen ikke kan diskuteres og kritiseres. "Hvis vi forsøker, kan vi bryte ut av dette fengselet når vi vil," mener Popper. Å hevde noe annet, kaller Popper for å slutte seg til "Myten om referanserammen" (*The Myth of the Framework*). Denne myten anser han for å være irrasjonalismens fremste bolverk i vår tid. Kuhn innvender at Popper her forveksler teori med paradigme. (Tjønneland 1993:294)

Vitenskapsteoriens "liv" begynte ikke med Kuhn, og det slutter heller ikke med ham. Det er mange strømninger, så vel vitenskapelige som ikke-vitenskapelige, som bygger opp til, løper parallelt med, bygger på, henter inspirasjon fra, opponerer mot eller forholder seg likegyldig til Kuhns tanker om paradigmer. Mange strømninger i tiden influerte også ganske trolig på ham. Han leste så vel gestaltpsykologi som verker av tidligere nevnte Quine og også av Whorf (jf. Tjønneland 1999) — Whorf som på midten av 1950-tallet presenterte det som er kjent som Sapir-Whorf-hypotesen³. Hypotesen sier at "[w]e dissect nature along lines laid down by our native languages" (Whorf 1954 sitert hos Hollis 2000:239). Allerede i 1929

² Hvor stor betydning *Structure of Scientific Revolutions* gis, varierer, men at den betraktes som svært betydningsfull er utenfor enhver tvil — om enn ikke for annet enn den debatt den over tid har bidratt til. I sin gjennomgang av vitenskapsteorier, hevder Giere at med et kvart århundres etterpåklokskap, er boken "by any measure, the most influential book on the nature of science yet to be published in the twentieth century" (Giere 1990:32). Tjønneland hevder det samme i sin populærvitenskapelige presentasjon av boken: Den er "uten sammenligning [...] det vitenskapsteoretiske verk i vårt århundre som har øvet mest innflytelse; vitenskapsteorien fikk en helt ny retning etter publikasjonen av Kuhns bok" (Tjønneland 1993:288).

³ Sapir var Whorfs lærer i lingvistisk antropologi (jf. Eriksen 1993).

tilkjennega Sapir spiren til hypotesen, og ser en på følgende av det Hollis (2000) benytter for å presentere den, ser en også paralleller til Kuhns tanker om paradigmer:

The "real world" is to a large extent unconsciously built upon the language habits of the group. The worlds in which different societies live are *distinct* worlds, not merely the same world with different labels attached. We see, hear, and otherwise experience very largely as we do because the habits of our community predispose certain choices of interpretation. (Sapir 1929 referert hos Hollis 2000:238-239. Sapirs kursivering)

Kuhn var, som alle oss andre, barn av sin tid. En del av den æraen blir gjerne ordsatt som en bevegelse fra "modernitetens prosjekt" og over i det "postmodernistiske". I Schaannings (1992) forståelse er "moderniteten" et tenkesett som vokste frem i vesten etter 1500-1600 hvor eksempelvis boktrykkerkunsten, den nye naturvitenskapen og en gryende kapitalisme bidro til fremveksten. Modernitetens prosjekt karakteriserer han ved fem punkter. Det er for det første troen på sannheten og metoden. Mens troen på at det finnes noe som er så sikkert at det ikke lar seg betvile, går meget lengre tilbake i historien, er det at bestemte metoder kan utvikles for å garantere at en finner frem til det sanne, noe som kom med Descartes på 1600-tallet. For det andre er det troen på siste-instanser. Det moderne prosjektet bygger på at det finnes en *grunn* eller *basis* som sannheten hviler på og metoden finner frem til. Det finnes en siste-instans en ikke kan gå bakom. Mens vestlig metafysikk gjerne la disse instansene utenfor det menneskelige erfaringsfelt, bringer moderniteten dem nærmere mennesket: Rasjonalistene tyr til fornuften, empiristene til sansene. For det tredje er det troen på avsløringsstrategien. En vil fjerne fordommer, overtro, vanetenkning, falsk bevissthet. Det begynte med Descartes' metodiske tvil, gikk til Kant, Marx, Nietzsche og Freud, hvorav de tre siste ville trekke sløret til side og vise hva som "egentlig" ligger under. For det fjerde er det troen på fremskrittet. Det er her snakk om troen på en utvikling i historien, og optimistisk fremskrittstro kobles med fornuftens utvikling først på 1800-tallet med Bacon og opplysningstiden. For det femte er det troen på friheten. Det er først og fremst fra og med romantikken at menneskets frihet blir satt i sentrum, og da både "friheten til å utvikle sin egen personlige individualitet og friheten til å kunne sette historien inn på det rette spor" (Schaanning 1992:14).

Moderniteten er imidlertid svanger med sin egen oppløsning, hevder Schaanning (1992), og personer som Horkheimer, Adorno, Lyotard, Foucault, Feyerabend og McLuhan kan muligens kategoriseres under rubrikken "postmodernister" i og med at de forsøker å komme til rette med at modernitetens idéer er blitt problemfylte — idéene oppløses. Eksempelvis har Foucault pekt på at makt er vesentlig i kunnskapsproduksjon, at ulike epoker instituerer andre sannhetsdiskurser enn våre, og at vitenskapelig metode ikke nødvendigvis gir noen privilegert inngang til sannheten. Dette taler til oppløsningen av troen på sannheten og metoden. Til oppløsningen av troen på siste-instanser, snakker for eksempel McLuhans påpekning om at vår forestillingsverden generelt og hva vi holder for sant spesielt, bestemmes av det medium vi uttrykker oss i.

Begrepet "postmodernisme" overlapper begrepet "poststrukturalisme". Noen betrakter dette som synonymt (Rosenau 1992 referert hos Sümer 1999), mens andre beskriver poststrukturalisme som postmodernitetens diskurs (Assiter 1996 referert hos Sümer 1999). Butler peker på en beslektede overgang når hun sier:

I don't know about the term "postmodern," but if there is a point, and a fine point, to what I perhaps better understand as poststructuralism, it is that power pervades the very conceptual apparatus that seeks to negotiate its terms, including the subject position of the critic [...]. (Butler 1992:6)

Schaanning på sin side påpeker at "'poststrukturalisme' er et av de begrepene alle snakker om, men ingen vet hva betyr" (Schaanning 1992:110). Det er vanlig, hevder han, å vise til franske filosofer som Baudrillard, Deleuze, Derrida, Guattari, Lacan, Lyotard og Foucault, men dette hjelper ikke stort ettersom de utgjør et mangfoldig kor. I *min* mentale

forestillingsverden er begrepet ”diskurs” knyttet til poststrukturalisme, men gitt at Fairclough (1992) presenterer åtte ulike tilnæringer til ”diskurs” (inklusive Foucaults og sin egen lingvistisk orienterte), er inngangen til en presis forståelse av poststrukturalisme trolig ikke gjennom et mentalt grep om begrepet ”diskurs” selv om poststrukturalismen visselig må ses relatert til den språklige vendingen innen samfunnsteori — hvilket innebærer at språket har fått en mer sentral rolle når det gjelder analyse og forståelse av sosiale fenomener. Den tidligere nevnte Sapir–Whorf-hypotesen, snakker til denne vendingen.

Schaanning løser sitt problem med det mangfoldige poststrukturalistiske kor de nevnte franske filosofene etter hans mening utgjør, ved å antyde noe om hva poststrukturalisme kan bety når det gjelder Foucault. Han skriver:

Poststrukturalisme må åpenbart defineres i forhold til strukturalismen. ”Post”-betegnelsen markerer vel at poststrukturalismen representerer på samme tid arv og reaksjon, videreføring og avvísning. Det den viderefører fra strukturalismen er detroniseringen av subjektet. Som hos Lévi-Strauss analyseres sosiale fenomener utifra underliggende strukturer som subjektet ikke er herre over. På dette punkt gjør de felles front mot eksistensialismen. Men Lévi-Strauss hadde en tendens til å universalisere de strukturene han fant. De skulle gjelde alle mennesker til enhver tid. Den instans som skulle være det sikre forankringspunkt, var menneskets mentale apparat. Men dermed gjeninnførte Lévi-Strauss, om ikke en ny subjektfilosofi, så i alle fall en antropologi.

Poststrukturalistene forsøker heller å beskrive mangfoldet enn enheten i alle de strukturene de finner. Dessuten insisterer de på at disse strukturene er sosiale, politiske, historiske etc. De er i alle fall ikke fundamentert i mennesket. Poststrukturalistene hilser farvel til humanismen.

[...]

Foucault har på et vis ”historisert” Lévi-Strauss’ strukturalisme. Det gjelder å beskrive de ulike epokers strukturelle forutsetninger uten å søke fellesstrukturer som forener dem. (Schaanning 1992:110-111)

I min sammenheng her er det vesentligste med poststrukturalister at deres tenkning innebærer at virkeligheten oppløses i sin egen referanse i og med den sterke vektleggingen på diskurs. Det er de virkelighetskonstituerende elementer i den diskursative praksis, som er bestemmende for hvilken virkelighet som etableres. Innenfor en slik tankegang vil det da være mulig å tenke seg en trikotomi mellom ^{a)}grunnpotensiale for virkelighet, ^{b)}det muliggjorte potensial, ^{c)}det realiserede potensial, hvor de tilhørende diskursativt ladete begrepene blir det pre-diskursive – det diskursativt gitte – det diskursativt anvendte. Det vitenskapelige prosjekt spiller seg således gjerne ut på grensesnittet mellom det diskursativt gitte og det diskursativt anvendte⁴, og hva som er ”sannhet” og ”fakta” bestemmes av hva som får mest tilslutning og oppnår hegemoni (Laclau og Mouffe 1985) i det respektive menneskelige fellesskap. Videre, gitt at diskurs taler til mulighetsbetingelsene for virkelighetopplevelse og -forståelse, faller ontologien sammen inn i epistemologien.

Sokal-affæren manifesterer noen av de vitenskapsteoretiske kontroverser som de ovenfor skisserte utviklingstrekk og –tendenser aksentuerer. Sokal-affæren inngår i det som er blitt omtalt som ”the Science Wars”. Striden begynte da biologen Gross og matematikeren Levitt i 1994 ga ut boken *Higher Superstition. The Academic Left and Its Quarrels with Science*. Boken var et kraftig angrep på visse retninger innen vitenskapshistorie, vitenskapsfilosofi og vitenskapssosiologi (som postmodernisme, feminisme, multikulturalisme), og året etter ble den fulgt opp med konferansen *The Flight from Science and Reason*. Konferansen foregikk i New York, og den var i regi av The New York Academy of Sciences. (Fjelland, Kaiser og Skirbekk 1999.) Publisitet utenfor USA fikk striden først og fremst da Sokal i 1996 publiserte artikkelen ”Transgressing the Boundaries: Towards a Transformative Hermeneutics of Quantum Gravity” i det velrenommerte amerikanske tidsskriftet for kulturstudier, *Social Text*.

⁴ Mens Foucaults kunnskapsarkeologi fokuserer på grensesnittet mellom det pre-diskursive og det diskursativt gitte.

Sokal, professor i teoretisk fysikk, gikk imidlertid samme dag som artikkelen ble trykt, ut i tidsskriftet *Lingua Franca* og avslørte det hele som en bløff (ARR 1997). Ifølge Fjelland et al. hadde han hadde intendert skrevet ”en artikkel som inneholdt en masse tøv, men i en moteriktig terminologi og med referanser til en rekke ’post-modernistiske’ tenkere” (Fjelland et al. 1999:2). I sitt gjensvar på Latours fortolkning av Sokal-affæren i *Le Monde* i januar 1997, skriver Sokal selv at han skrev sin parodi ”to defend the American academic left against irrationalist tendencies which, though fashionable, are nevertheless suicidal” (Sokal 1997:1 av 3). Latour var en av ”the Masters” Sokal hadde referert til og sitert, sammen med eksempelvis Derrida, Lacan, Aronowitz og Haraway.

Hva dreier så Sokal-affæren seg om⁵? Ifølge Sørensen er ”The Science Wars”, og da også Sokal-affæren, ”en konflikt om legitimiteten ved samfunnsvitenskapelige og humanistiske studier av naturvitenskap og en kamp om hvem som har rett til å ytre seg om moderne naturvitenskap” (Sørensen 1997:129). Latour har uttalt seg eksempelvis sammen med Woolgar i *Laboratory Life* (1986), i det som de omtaler som ”the first attempt at a detailed study of the daily activities of scientists in their natural habitat” (Latour og Woolgar 1986:274). Sokal (1997) gir imidlertid ikke meget for den ”scientific training” som Latour påberoper seg i annen sammenheng. I Fjellands (1997) forståelse synes Sokal-affæren å inngå som et motargument i den prosessen som har søkt å trekke vitenskapen ned fra dens platonske himmel hvor evige og uforanderlige sannheter ble avdekket. For Sokal selv (1997) dreier det hele seg om objektivitet, relativisme og irrasjonalisme hvor ”the ’hard’ and ’soft’ sciences” er i den samme båt. Det dreier seg *ikke* om, fremdeles ifølge Sokal, hvorvidt ”science provides ’absolute exactitudes’. [...] Every scientist knows perfectly well that our knowledge is always partial and subject to revision -- which does not make it any less objective” (Sokal 1997:2 av 3). Det dreier seg heller ikke om, jevnfør Fjelland et al. (1999), en strid mellom vitenskapssynet til de som tilhører humaniora/samfunnsvitenskapen på den ene siden og de som tilhører naturvitenskapen på den andre. Frontene i debatten går ikke nødvendigvis langs et slikt skille. Det det dreier seg om, ifølge dem, er imidlertid krefter som taler til bevegelser i retning av et ortodoks og snevert vitenskapsideal på den ene siden, og vitenskapsideal som tenderer mot å hevde at alt egentlig er like bra på den andre.

Mitt eget ståsted i de vitenskapsteoretiske krusninger og understrømmer

Jeg finner det formålstjenlig å benytte to postulat for å tilkjenne mitt syn på spørsmålene om mennesket kan gripe og begripe verden, og om det finnes en uhildet inngang til virkeligheten. Postulat 1 lyder: Det finnes en virkelighet. Enkelte av de fenomenene som utgjør denne virkeligheten, har en eksistens løsrevet fra menneskets eksistens, andre ikke. I dette ligger at fenomen kan ha ulik ontologisk status: Noen er transcendent (*i.e.* de tilhører ikke bevisstheten), andre er immanente (*i.e.* de tilhører bevisstheten), noen har en materiell form, andre er immaterielle. Mens immanente fenomens opphav og reproduksjon er avhengig av mennesket i og med at de tilhører bevisstheten⁶, kan dette ikke slås fast for hverken de materielle eller de immaterielle transcendent fenomen⁷. Postulat 2 lyder: Mennesket fatter

⁵ Sokal-affæren vedrører mye mer enn det jeg her kort nevner. Forskeres etikk er ett aspekt.

⁶ Det ligger altså implisitt et premiss her: ”Bevissthet” fordrer et menneske.

⁷ I Castanedas *Reisen til Ixtlan* (Castaneda 1975) er eksistensen til materielle transcendent fenomen presentert som avhengig av de etablerende effekter menneskers mentale energi har. Det har imidlertid aldri lyktes meg å få en klarhet i om Castanedas representasjon av læretiden sin hos mageren Don Juan, er en fiktiv beretning eller en presentasjon av et antropologisk feltarbeid. Dermed er det også vanskelig å vurdere gehalten i det som sies om de materielle transcendent fenomenene. Castanedas tidligere bok om samme emnet fra samme fysiske lokalitet og sosiale kontekst, *The Teachings of Don Juan* (1968), blir av Marcus og Fischer (1986) dog omtalt som en eksperimentering med etnografiers form og innhold — noe som skulle indikere at det er snakk om en presentasjon av et antropologisk feltarbeid.

denne virkeligheten fortolket⁸. For å benytte et heuristisk hjelpemiddel: Det er kun en allmektig guddom⁹ som har tilgang på virkeligheten ufortolket. I denne allmektigheten ligger i tillegg også en viten om alle de fortolkninger som foretas, er blitt foretatt og kommer til å bli foretatt¹⁰. Av de to postulatene er det mulig å foreta to utledninger¹¹. For det første kan det skje endringer i den ufortolkede virkelighet uten at mennesker ”griper” dem. For det andre kan det skje endringer i menneskers fortolkninger uten at det skjer endringer i den ufortolkede virkelighet.

Mitt epistemologiske standpunkt er og har vært at hvem og hva vi forskere er, virker inn i den weberske midt-fasen av forskningsprosessen, og at dette igjen kan ha innvirkning på hvilke resultat vi kommer frem til og presenterer. All forskning er, ut fra min oppfatning, individforankret¹² i og med at innsamling av data og analyse av dem gjøres ut fra de innsikter og det begrepsapparat en sitter inne med og de erfaringer en tidligere har gjort seg. Når vi forskere så skal presentere forskningsfunnene våre, må vi velge å gjøre dette på ett eller annet vis: Noe skal presenteres først og noe sist, noe som mest viktig og noe som mindre, noe som hovedkonklusjon og noe som mer sekundære resultat. Riktignok er det forskningsmaterialet som skal ”tale seg frem” og være avgjørende for hvordan hva representeres, men det er uansett forskeren som er det redskapet dette må ”tale seg frem” ved hjelp av. Både innsamlingen, analysen og presentasjonen er således situert.

Gransker jeg mine tankers genealogi, er det rimelig lett å se at jeg er påvirket av de ovenfor nevnte krusninger og understrømmer i det vitenskapsteoretiske felt. Her bidrar imidlertid også innflytelse fra så vel den antropologiske fagtradisjonen som feministisk forskning, som nok gjensidig har påvirket hverandre samtidig som de også påvirker og er påvirket av krusningene og understrømmene i det vitenskapsteoretiske feltet. Som antropolog er jeg utdannet i en tid og på et sted hvor kulturel relativisme gjerne er blitt forstått som ”et uvurderlig teoretisk premiss og metodisk hjelpemiddel” (Eriksen 1993:25). Samtidig har fortolkende antropologi stått sterkt, en antropologi influert av fenomenologi, hermeneutikk og marxistisk analyse (Marcus og Fischer 1986)¹³. Videre er det antropologiske kunnskapstilfanget av en slik karakter at kjennskap til det bidrar til en kraftig defamiliarisering av egne hjemme-kulturelt bestemte oppfatninger. Det er meget som kan sies om antropologi — blant annet at ”det relative” har en vesentlig plass. Den feministiske forskningens innflytelse på mitt eget ståsted, kan leses inn i min ovenfor benyttede bruk av frasen ”situert” selv om innflytelsen ikke nødvendigvis innebærer helhjertet tilslutning ut over dette. ”Situert” betyr for meg rett og slett at kunnskapsproduksjonen blir gjort ut fra et visst ståsted. Bruken av ”situert” reflekterer

⁸ Bruk av frasen ”fortolket” innebærer ikke nødvendigvis noen tilslutning til spesifikke vitenskapelige retninger som eksempelvis fenomenologi, hermeneutikk og så videre.

⁹ Laplace benyttet et tilsvarende heuristisk hjelpemiddel allerede på 1700-tallet, men han omtalte det som ”tenkt intelligens” (Erstad, Bjørnsgård og Heir 1995). Fordi ”intelligens” for meg har visse konnotasjoner som er begrensende på allvitenskapen jeg ønsker å få frem, velger jeg å bruke ”allmektig guddom”.

¹⁰ I bruken av ”fortolket” og ”ufortolket” ligger det *ikke* en forståelse av at det ene eller andre har forrang.

¹¹ De nevnte utledningene skal ikke betraktes som en uttømmende oversikt over potensielt mulige utledninger av postulatene.

¹² Påstanden om at forskningen er individforankret, gjenspeiler min hang til individualistisk (versus holistisk) tilnærming i min forskergjerning, selv om dette ikke innebærer noen tilslutning til metodologisk individualisme.

¹³ Ifølge Marcus og Fischer (1986) manifesterer innflytelsen fra fenomenologien seg som en detaljert oppmerksomhet rettet mot hvordan de ”innfødte” betrakter verden, mens så mye som mulig av antropologens eget syn settes i parentes. Hermeneutikkens innflytelse manifesterer seg som dype refleksjoner over hvordan innfødte dechiffrerer og dekode sine egne komplekse ”tekster”, det være seg tekster i bokstavelig forstand eller andre former for kulturell kommunikasjon. Dens innflytelse viser seg også i antropologens fokus på egen refleksivitet mens den krysskulturell oversettelse gjennomføres. Innflytelsen fra marxistisk analyse manifesterer seg som opptatthet av hvordan kulturelle idéer tjener særskilte politiske eller økonomiske interesser.

dermed verken tilslutning til Hardings ”standpunkt-feministiske” bruk av termen (Harding 1988, 1991, 1996) eller Haraways ”diffraksjons”-betydning¹⁴ (Rustad 1998)¹⁵. Jeg har, som også Haraway har, vansker med å tro med Harding at vi for å sikre bedre kunnskap må ”postulere at den sanne historien blir skapt utelukkende fra de undertrykte posisjon” (Asdal, Berg, Brenna, Moser og Rustad 1998:27), det være seg om de undertrykte er kvinner, de fattige, de ikke-hvite, de ikke-europeiske etc. Jeg går heller ikke så langt som Haraways forståelse av situerthet impliserer. Jeg begrenser den til å innbefatte forskersubjektet, Haraway vil ha oss til å forstå situertheten mer radikalt — som noe som inkluderer både forskersubjektet, forskerobjektet og den konteksten de inngår i. Hennes budskap er at det alltid er snakk om ”situerte kunnskaper”, og delvisheten ved kunnskap ligger i at kunnskapen produseres i et lokalisert samspill mellom forskeren (kunnskapssubjektet) og kunnskapsobjektet. Kunnskap er i så måte både et kollektivt og et relasjonelt foretak, og kunnskap er av kollektiv og relasjonell karakter. (Jf. Rustad 1998).

Gitt min forståelse av at datainnsamling, analyse og presentasjon er situert, er nødvendigheten av posisjonering av kunnskapssubjektet (her forskeren) en konsekvens. Det som er presentert i denne artikkelen hittil, inngår i denne posisjoneringen, og da som element i de tankeskyer (Lyotard 1992) som til enhver tid konstituerer mitt faglige ståsted og perspektiv. Men posisjonering kan også inkludere presentasjon av andre fenomen. For standpunktfeminisme fremstår presentasjon av attributter som kjønn, klasse, etnisitet etc. som aldeles vesentlig. Imidlertid kan slik posisjonering, som Marcus påpeker,

easily get stuck in a sterile form of identity politics, in which it is reduced to a formulaic incantation at the beginning of ethnographic papers in which one boldly ”comes clean” and pronounces a positioned identity (e.g., ”I am white, Jewish, middle-class, heterosexual female”). (Marcus 1998:401)

Fenomen som forskerens motivasjon, bakgrunn for interesse, oppvekstvilkår og familiebakgrunn, vil også kunne inngå i en posisjonering. For Haraway vil det ifølge Rustad (1998), imidlertid være tvilsomt at posisjoneringen fortrinnsvis vil dreie seg om dette ettersom slik bekjennelser sjeldent gir noen bakgrunn for å forstå hvorfor skjevheter og diskriminering skapes.

Jeg skal avstå fra å gjennomføre den slags posisjonering som Marcus stiller seg skeptisk til. Derimot skal jeg gjennomføre en av den typen som Haraway presumptivt ikke verdsetter høyest¹⁶. Denne posisjoneringen knytter an til den helt innledningsvis nevnte motsetningen mellom mitt eget funn og andre forskeres tidligere funn med hensyn til tilstedeværelsen av negative holdninger til kvinners deltakelse i norsk skogbruk. Det vil kunne gå frem at akkurat denne ”bekjennelsen” kan gi bakgrunn for å forstå noe om hvorfor (forstått som hvordan) skjevheter og diskriminering skapes — hvis det er å forstå dette som er ens mål.

¹⁴ Termen ”diffraksjon” er hentet fra fysikken, og etter hva jeg kjenner til er strålers/bølgers bøyning (diffraksjon) avvikelser fra rettlinjert utbredelse. Eksempel: Der lysstråler passerer kanten på en gjenstand, vil det foregå en viss bøyning. Hos Haraway er ”diffraksjon” en ”[metafor] som forplikter å danne forskjell og ikke repetere den Hellige Forestillingen om det Samme” (Haraway 1997 sitert hos Rustad 1998:127). Haraways kunnskapsteoretiske prosjekt innebærer at det er nødvendig med flere ”historier”, og da flere historier som står i forbindelse med hverandre og snakker til hverandre (Asdal og Brenna 1998), og imperativet om å danne ”forskjell” må betraktes i dette lyset.

¹⁵ Begge kunne, etter min mening, like gjerne ha vært presentert som innbefattet i ”det vitenskapsteoretiske felt”, og ikke som noen som tilsynelatende står utenfor. Det ville imidlertid kan hende ikke ha vært i tråd med deres egne ønsker om innplassering.

¹⁶ Og dermed går jeg enda dypere inn i den vanskelige oppgaven det kan være (jf. Law 2000) å presentere en selvrefleksjon uten å fremstå som ”selv-avslørende”.

DEL 2

Play to your analytical strength. Do not be afraid of twisting a phenomenon around a bit to make it fit into an analytical scheme that can derive some implications for you. Do not hesitate to look for phenomena that can be examined usefully with the models and techniques you have. The warnings you have had against letting technique dominate substance are all right in their place. Here, however, they usually seriously underestimate the importance of beauty in social science. (Lave og March 1993:73)

Presentert forhistorie som posisjonering og forhistoriens problemfylte effekt

Solheim (1990) taler varmt for "ubehaget" som metodisk og teoretisk poeng. Mitt eget ubehag i tilknytning til spørsmålet om hva det kunne ha seg at andre forskere hadde funnet negative holdninger til kvinners deltakelse i norsk skogbruk mens jeg ikke hadde gjort det, fortalte meg at dette muligens kunne ha sammenheng med at noen av mine ikke-reflekterte for-forståelser hadde latt seg ubevisst spille ut. Dette dreide seg verken om brudd på Mertons norm om "disinterestedness" (Merton 1942 referert hos Giere 1990 og Ringdal 2001) eller om det Kvale (1998) omtaler som perspektivisk subjektivitet: Ikke hadde jeg tydd til noen former for juks og uredelighet, og ikke var det relatert til mitt valg av faglig perspektiv. Derimot kunne det, hvis jeg ønsket å gjøre som Prokrustes og tilpasse mennesker (les fenomen) til de senger (les kategorier) en har for hånden, kan hende omtales som partisk subjektivitet. "Partisk subjektivitet" forstår Kvale dit hen at "forskerne ser bare bevis som støtter deres egne meninger, velger tolkninger og rapporterer det som kan begrunne deres egne konklusjoner, og ignorerer alt som kan gi andre tolkninger" (Kvale 1998:143). Riktignok kunne det for mitt vedkommende være snakk om slik partisk subjektivitet bare i effekt og ikke i intensjoner, men grenseoppgangene kan være hårfine, og ubehaget forsvant ikke selv om jeg erkjente at det kunne være snakk om en form for "blindhet" som gjorde at jeg ikke "så".

Ubehaget hadde utspring i refleksjoner rundt min forhistorie. På den tiden hvor prosjektet *Kvinner og rekruttering til praktisk skogbruk* ble gjennomført, besto min primære yrkeserfaring av 16 år som førskolelærer og styrer i barnehage. Norsk barnehagesektor er et praksisfelt som i høyeste grad er kvinnedominert og som i mange henseender er "snill" i forhold til kvinner når det gjelder kjønns holdninger og kjønnsstrukturer, men som ikke nødvendigvis er noe mindre preget av dem av den grunn. Som kvinne tilhørte jeg det kjønn som var i stort overtall, som var toneangivende og det selvfølgelige. Det er svært lett å anta at dette bidro til at jeg ikke fokuserte på kjønn, kjønns holdninger og kjønnsstrukturer¹⁷, og ikke opplevde kjønns spørsmål som noe problem. Dette tilsvarer en form for kulturell blindhet mannlige yrkesutøvere innen et praksisfelt som skogbruk muligens har ettersom også de er i stort flertall, er toneangivende og det selvfølgelige. Fordi en del av utdanningen som antropolog nettopp dreier seg om å avsløre egne blinde flekker, har jeg imidlertid fått øynene opp for noen av dem, men min avsløring av hvor lite jeg opprinnelig så i tilsvarende situasjon kan muligens ha ført til en viss forståelse for menns potensielle blindhet — for hvor vanskelig det er å "se" når en ikke ser. Kan denne antatte forståelsen ha influert på datainnsamlingen, analysen og presentasjonen slik at fremstillingen av menn, deres holdninger og mulige bidrag til kjønnsstrukturer, er blitt "snillere" enn den andre med mer kritiske øyne kanskje hadde kommet til å ende opp med? Spissformulerer jeg utsagnet om den forståelsesfulle fremstillingen, får jeg: Det som "var" gjør at det som "er" forstås for velvillig, og det som "er"

¹⁷ Dette står ikke nødvendigvis i motsetning til at jeg fokuserte på "kjønns holdninger" når det gjaldt barna i barnehagen.

omformuleres. Muligens var det ikke rart at jeg ikke fant negative holdninger til kvinners deltakelse i praktisk skogbruk?

Tilsvarende betraktninger kan gjøres for andre forskere og deres tidligere funn om tilstedeværelse av negative holdninger til kvinner deltakelse i norsk skogbruk. Kan hende det var visse ikke-reflekterte for-forståelser som også ubevisst spilte seg ut for dem, og bidro til at de fant slike negative holdninger? La meg fortsette disse mulighetsbetraktningene, og da innenfor tanken om at forskeres forhistorie i så måte kan ha vært et vesentlig trekk.

Mens min forhistorie ikke på noen måte er knyttet til norsk skogbruk, og jeg derfor ikke vet noe om norsk skogbruk via tidligere eller nåtidige egenerfaringer, er situasjonen annerledes for de andre forskerne: Svært mye av tidligere forskning i Norge vedrørende temaet "kvinners deltakelse i praktisk skogbruk" — og også skogbruk mer generelt — er blitt utført av mennesker som presumptivt har hatt førstehåndserfaringer fra norsk skogbruk. Og som ovenfor antydnet: Mens barnehagesektoren har vært dominert av kvinner, er og har skogbruket vært dominert av menn. Har en som forsker erfaringsbakgrunn fra skogbruket, synes det å være grunnlag for å anta at en også har erfaringer fra problemfeltet kjønns holdninger og kjønnsstrukturer derifra. Jeg skal substansiere antakelsen. Det har først og fremst vært forskningsarbeider av Åse Egeland, Liv Marit Strupstad, Aslaug Marie Alfnes og Olav Evju (Egeland 1988, Strupstad 1990, 1991 og 1993, Alfnes 1990, Evju 1992) det har blitt vist til i Norge når det gjelder dette problemfeltet. Egeland og Strupstad tilkjennega allerede i 1983 at de som studenter ved skoglinjen på landbrukshøgskolen på Ås, "kastet barten" (Egeland, Jakobsen, Kinderås, Ruderaas, Sannes og Strupstad 1983). Gitt innholdet i publikasjonen, var dette tilsynelatende fordi de fant det høyst påkrevd og betimelig sett fra et kjønns perspektiv. Alfnes tok sin hovedfagsoppgave *Kvinner og praktisk skogsarbeid* (Alfnes 1990) som student ved institutt for skogfag, seksjon driftsteknikk, på landbrukshøgskolen på Ås med Ann Merete Furuberg Gjerdjernet som veileder. Etersom Gjerdjernet hadde lang egen erfaring fra norsk skogbruk på den tid både som aktivt utøvende innen skogbruket og via sin skogfaglig utdanning (personlig meddelelse januar 2001) og Alfnes i alle fall hadde erfaring fra sin utdanning, så synes det ikke urimelig å anta at de også hadde egenerfaringer fra problemområdet kjønns holdninger og kjønnsstrukturer innen skogbruket¹⁸. Evju på sin side hadde på den tid han skrev *Skogbruk – noe for deg?* (Evju 1992), arbeidet i nesten ti år som inspektør og rådgiver ved en av den gangens statens fagskoler i skogbruk. I sin redegjørelse for sitt prosjekt skriver han at "[e]n tradisjonell oppfatning blant folk og skolefolk flest er at 'en skogsarbeider må være et ekte mannfolk som spiser 6000 kalorier daglig'" (Evju 1992:1). Jeg tolker dette utsagnet dit hen at også han har sett og erfart ulikt når det gjelder kjønns holdninger og kjønnsstrukturer.

Ut fra denne ekstrapolerte versjonen av disse forskernes forhistorie, kan følgende tendensiøse påstand fremsettes: Har en som forsker hatt lengre tids egenerfaring med potensielle

¹⁸ Hva "skogbruket" er å forstå som, er relativt flytende både i denne artikkelen og blant skogbrukets egne aktører. Aktørene selv synes eksempelvis å inkludere skoglinjen på landbrukshøgskolen på Ås, i "skogbruket". Og i ett oppslag i *Magasinet for fagorganiserte* (1990) hvor Furuberg Gjerdjernet blir portrettert under headingen "mobbet", er det hva hun opplevde på forskningsinstitusjonen Norsk institutt for skogforskning (NISK) som fokuseres. Implisitt blir institusjonen omtalt som "tilhørende" skogbruket. Det er også slik det indirekte presenteres hos Halberg (1993) hvor Halberg med fotnotereferanse til dette oppslaget, i hovedteksten skriver i forlengelse av sin redegjørelse for etableringen av foreningen Jenter i Skogbruket:

Til tross for at Samset, Lund, Aalde og Aavatsmark – alle i sentrale posisjoner i norsk skogbruk – umiddelbart aksepterte og stimulerte Jenter i Skogbruket til videre utvikling, vil likevel mobbing, trakassering og usaklige oppsigelser stå som stygge skrammer i skogskvinnenes faglige utvikling. (Halberg 1993:543)

kjønns holdninger og kjønnsstrukturer innen norsk skogbruk idet en skal utføre et forskningsprosjekt om tematikken, så har en innsikter og erfaringsbakgrunn som gjør at en samler inn data, analyserer og presenterer dem på et bestemt vis. Denne forhistorien og dens retrospektive gjengivelse kan bidra til at forståelsen av dagens situasjon blir farget av det en har opplevd har vært. Skulle det være slik at det på det tidspunkt forskningen blir gjennomført faktisk har skjedd endringer i forhold til tidligere, så vil ikke dette så lett fanges opp hvis en selv har erfaringer og innsikter fra tiden som gikk forut for at forandringen oppsto. Det spissformulerte utsagnet om dette er: Det som "var" blandes med det som "er", og det som "er" gis ikke mulighet til å komme klart og tydelig frem.

0-0-0

Det jeg har pekt på ovenfor, er at hvem og hva vi forskere er på grunnlag av det vi har opplevd "har vært", kan ha bidratt til at jeg ikke har funnet negative holdninger til kvinners deltakelse i norsk skogbruk, mens det kan ha bidratt til at andre har funnet det. Jeg har da indikert noe om de effekter situertheten forstått som ens forhistorie, kan ha, og det så vel for meg selv som andre. Å stoppe posisjoneringen med dette, vil imidlertid kun være litt mindre sterilt enn de "formulaic incantation" Marcus påtaler i sitatet på side 8. I det kommende skal jeg derfor gjennomføre en argumentasjon i den ånd som det innledende sitatet i denne del 2 fra Lave og March (1993) taler til: "Do not be afraid of twisting a phenomenon around a bit to make it fit into an analytical scheme that can derive some implications for you". Argumentet forløper innenfor rammen av mine tidligere presenterte postulat og mitt epistemologiske standpunkt. Som argumentativt grep benytter jeg andre forskeres situerthet for kontrastering til min egen. Dermed kan jeg også gjennomføre en stringent og konsistent argumentasjon om situerthetens implikasjoner i den ufortolkede virkeligheten *uten* å være nødt til å forutsette at den er mulig å gripe. Jeg tar utgangspunkt i forskeres forhistorie og den innflytelse denne kan øve på den virkelighetsbeskrivelse forskere presenterer. Deretter forfølger jeg de implikasjoner dette kan ha. Argumentasjonen vil da dreie seg om forskningsfunn og deres mulige innvirkning på virkelighetsforståelse og også på folks atferd. Jeg vil hele tiden rendyrke motsetningene som hadde sitt utspring i de presumptive effektene av forskeres ulike forhistorie.

Som ringer i vann

Konservert virkelighetsbeskrivelse som følge av forskeres forhistorie

Det jeg har indikert ovenfor, er (også) at hvem og hva vi forskere er på grunnlag av det vi har opplevd "har vært", kan virke konserverende og bevirke at vi presenterer en virkelighetsbeskrivelse som ikke er i overensstemmelse med den virkeligheten vår virkelighetsbeskrivelse er ment å representere. Den mulige konserveringen er et etterslep som har sitt opphav i forskeres forhistorie, og etterslepet manifesterer seg i den representasjon av virkeligheten forskere leverer fra seg. Det jeg har antydnet muligheten for, er at min egen representasjon av virkeligheten er mer positiv enn hva den virkeligheten er som virkelighetsbeskrivelsen er ment å representere. Det vil si at virkeligheten fremstår som lettere for kvinner innen det praktiske skogbruket enn hva den faktisk er. Det jeg også har antydnet muligheten for, er at tidligere forskeres representasjon av virkeligheten er mer negativ enn hva den virkeligheten er som virkelighetsbeskrivelsen er ment å representere. Det vil si at virkeligheten fremstår som vanskeligere for kvinner innen det praktiske skogbruket enn hva den faktisk er.

Konservert virkelighetsforståelse som følge av det å vise til forskningsfunn

Forskningens produkt, nemlig forskningsfunnene, kan virke konserverende. I vårt samfunn

har forskning stor meningsproduserende og legitimeringsgrunnleggende kraft (Barth 1984, Hannerz 1992), og det er forskning som er forstått som den primære inngang til sannheten om virkeligheten. Forskningsfunn har i så måte stor innvirkning på menneskers virkelighetsforståelse. Det er forskningsfunnenes skriftlige presentasjonsform og det skriftlige produktets potensiale med hensyn til å bli vist til flere år i etterkant (jf. Goody og Watt 1972), som gjør at forskningsfunnene kan virke konserverende, og da konserverende på virkelighetsforståelsen. Skulle det nemlig være slik at den skriftlige redegjørelsen for den fortidige virkelighet holdes opp som sannhet for det nåtidige, og skulle det samtidig være slik at det fortidige ikke er sammenfallende med det nåværende levde liv, vil virkelighetsforståelse skapt av det å vise til det fortidige, ikke være oppdatert. Hvis det foregår en jevnlig forskning på problemfeltet, vil denne mulige konserverte forståelsen kunne bli forebygget ettersom tidligere forskning hele tiden vil bli korrigert, verifisert eller utdypet.

Det har ikke vært noen jevnlig forskning i Norge vedrørende kvinner og deres deltakelse i praktisk skogbruk, og konservering som følge av det å vise til eldre forskningsfunn, er derfor mulig. Det var et lite "rush" av forskningsprosjekter rundt 1990, deretter skjedde det ikke noe forskning på omtrent ti år. Det har heller ikke foregått særlig meget forskning vedrørende denne tematikken i andre land, og det har da heller ikke vært meget som en kunne ha dratt nytte av fra det hold når det gjelder forhold som kan generaliseres mellom kulturer. Når det gjelder den norske forskningen om kvinner og praktisk skogbruk, har vi dermed to kilder til muligheter for konservering. Det er den som er gitt av forskeres forhistorie, og det er den som følger av fravær av jevnlig forskning kombinert med det å vise til forskningen. Skulle det da være slik at tidligere forskere har presentert en for negativ virkelighetsbeskrivelse og at mennesker har vist til og bygget sin virkelighetsforståelse på denne beskrivelsen, så kan det "for negative" bildet altså ha blitt opprettholdt over tid. Det innebærer at det temporære etterslepet fra forskernes forhistorie, kan ha blitt forlenget inn i decenniet etter at de har presentert sin virkelighetsbeskrivelse.

Den doble muligheten for konservering og da også forlengelse av det temporære etterslepet, forefinnes òg for meg. Skulle det være slik at jeg med rapporten *Kvinner og praktisk skogbruk – holdninger og kjønnsstrukturer* (Follo 2001) leverte en for positiv virkelighetsbeskrivelse, så kan den også bli opprettholdt over tid. Da må to forutsetninger tilfredsstilles. For det første må det ikke komme ny forskning på området. For det andre må mitt forskningsfunn oppnå legitimitet og i tiden fremover holdes opp som sannhet for det nåtidige.

Det som er presentert ovenfor om muligheten for konservert virkelighetsbeskrivelse og virkelighetsforståelse, kan kobles til noen betraktninger om anvendelsen av forskning og denne anvendelsens potensielle endringseffekt.

Konservering og endringseffekter som følge av anvendelse av forskningsfunn

Forskningsfunns potensielle endringseffekter

Forskningsfunn kan virke både endringshemmende og endringsfremmende. Det er avhengig av hvordan forskningsproduktene blir benyttet og hvilke effekter det får for folk i deres levde liv. Jeg skal gi to eksempler. Jeg tar da utgangspunkt i at den eventuelle endring det er snakk om, er en økning av antall kvinner som deltar i praktisk skogbruk. Den underliggende forutsetningen for argumentasjonen, er det empiriske faktum at praktisk skogbruk er mannsdominert og at kjønnsstrukturene da også blir tilsvarende. De fenomen som virker endringshemmende eller endringsfremmende, virker da i første omgang hemmende/fremmende i forhold til det å få flere skogsarbeidende kvinner, i neste omgang i forhold til endring av kjønnsstrukturer.

Et forskningsfunn om at det er vanskelig for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk, vil kunne virke endringshemmende i den forstand at kvinner kan la være å tre inn i dette praksisfeltet nettopp fordi de har fått kjennskap til at det er vanskelig. Forskningsfunn som derimot viser at det eventuelt er lett for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk, kan virke endringsfremmende hvis kvinner "tar det til seg" og dette bidrar til at de beveger seg inn i praksisfeltet.

Et forskningsfunn om at det er vanskelig for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk og en konkretisering av hva det "vanskelige" går ut på, kan være den innsikten som gir et puff til å gjøre noe med det. Dette kan så igjen virke endringsfremmende. Et forskningsfunn om at det er lett for kvinner å arbeide i praktisk skogbruk, kan på sin side kunne bidra til at ikke noe puff utløses eller også at det eventuelle puffet som en gang var der, får minsket kraft. Dette igjen vil kunne virke endringshemmende.

Konservering og endringseffekter

Det som er sagt tidligere om mulig konservering og det som ovenfor er sagt om mulig endringseffekt som følge av forskningsprodukters anvendelse, kan kombineres slik det fremgår av tabell 1.

Tabell 1: Endringskomponenters tenderte endringsretning som følge av konserveringens resultat

		konserveringens resultat	
		vanskeligere enn det er	lettere enn det er
endringskomponent	"går inn"	1) -	2) +
	"driv"	3) +	4) -

Jeg skal utdype innholdet i tabellen.

"Konserveringens resultat" er det resultat konserveringen har på virkelighetsforståelsen sett i forhold til den virkeligheten det er en forståelse av. Konserveringen kan enten ha sitt opphav i forskeres forhistorie og ledsagende virkelighetsbeskrivelse, i det å vise til forskningsfunnene, eller også i en kombinasjon. Det er virkelighetsforståelse og ikke hvem som har virkelighetsforståelsen, som er fokuset her. For imidlertid å være eksplisitt vedrørende dette: Så vel forskere som ikke-forskere kan ha de virkelighetsforståelsene jeg nå omtaler.

Bruken av termen "endringskomponent" reflekterer at en rekke elementer inngår i endringsprosesser. Jeg har her kun tatt frem to. Det er kvinners inntreden i praksisfeltet, noe som jeg i tabellen omtaler som "går inn". Det er også drivet til å implementere endringsfremmende tiltak, noe som jeg betegner "driv".

Når det gjelder innholdet i cellene, starter jeg med celle 1 og fortsetter så til 2 osv. Er resultatet av konserveringen at det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det i realiteten er, vil endringskomponenten "går inn" lettere kunne forandre seg i en avtakende enn i en voksende retning ettersom virkelighetsforståelsen kan medføre at kvinner lar være å gå inn i praksisfeltet. Dette er markert med minustegn i tabellen. Endringskomponenten "går inn" vil lettere kunne forandre seg i voksende enn i en avtakende retning hvis resultatet av konserveringen er en forståelse av at det er lettere for kvinner å arbeide i praktisk skogbruk enn hva det i realiteten er. Dette er markert med plusstegn i celle 2. Det tilsvarende argumentet gjøres for endringskomponenten "driv", men

den tenderte endringsretningen for endringskomponenten skifter fortegn for de to variantene av konserveringens resultat. Innholdet i celle 3 kan ordsettes som følger: Er resultatet av konserveringen at det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det i realiteten er, vil endringskomponenten "driv" lettere kunne forandre seg i en voksende enn i en avtakende retning fordi påpekningen om det vanskelige gir motivasjonell drivkraft. Innholdet i celle 4 kan ordsettes slik: Er resultatet av konserveringen at det forstås som lettere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det i realiteten er, vil endringskomponenten "driv" lettere kunne forandre seg i avtakende enn i en voksende retning ettersom den motivasjonelle drivkraft reduseres.

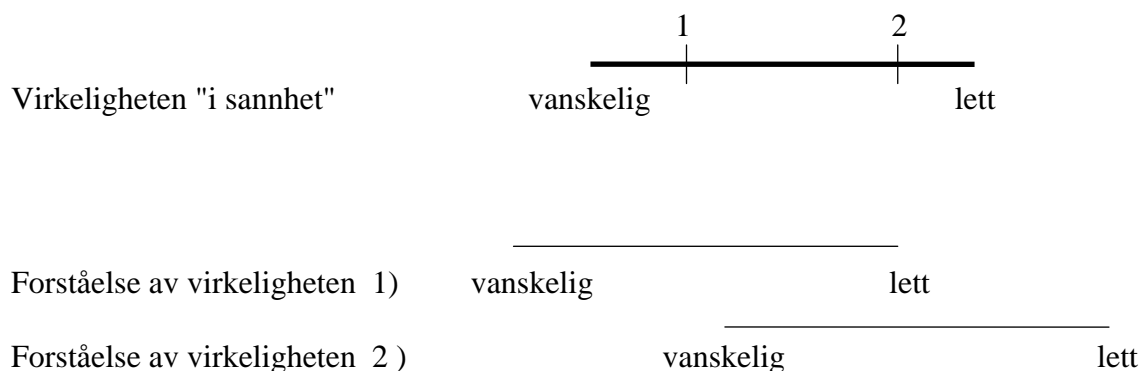
Når jeg benytter frasen "tenderte endringsretning", er det fordi jeg omtaler hvilken endringsretning som mest trolig vil ha tendens til å finne sted, og da under den forutsetningen at prosessen får løpe uforstyrret. Det er med andre ord ikke snakk om hva som faktisk trer frem.

I det jeg har presentert ovenfor, har jeg av presentasjonsmessige grunner utelatt å utdype setningen: "Konserveringens resultat er det resultat konserveringen har på virkelighetsforståelsen sett i forhold til den virkeligheten det er en forståelse av". Jeg vil imidlertid gjøre det nå. I utsagnet inngår to uttrykk om virkeligheten, og det inngår også to skalaer. Først noen ord om "virkelighetsforståelse" og "virkelighet".

I del 1 postulerte jeg at mennesket ikke har noen tilgang til noen ufortolket virkelighet. Mennesker kan ikke gripe og begripe verden direkte. Vi har bare en viss forståelse av denne verden. La meg i det kommende omtale den verden som vi bare har en forståelse av, som virkeligheten "i sannhet". Frasen "i sannhet" er kun benyttet i anskueliggjørende øyemed. Slik virkeligheten "i sannhet" er, er det bare den tidligere påberopte allmektige guddom som har tilgang til. Den virkelighetsforståelse en som menneske har, kan være mer eller mindre i samsvar med virkeligheten slik den "i sannhet" er, men en kan aldri vite sikkert hvor mye eller hvor lite samsvar det er snakk om. Den virkelighetsforståelsen en har, er imidlertid den virkelighetsforståelsen en har, en kan ikke ha en annen. Det er den virkelighetsforståelse en har, en handler ut fra og praktiserer, det være seg om den er mer eller mindre i samsvar med det den allmektige guddom måtte kunne vite om verden. Grenseoppgangen mellom intersubjektiv og intrasubjektiv virkelighetsforståelse er av en annen karakter enn grenseoppgangen mellom hva virkeligheten "i sannhet" er og menneskers virkelighetsforståelse. Intersubjektiv virkelighetsforståelse er den virkelighetsforståelse som er kulturelt etablert som den allminnelige, den riktige, den selvfølgelige. Den intrasubjektive er individets eventuelle særpregede, idiosynkratiske virkelighetsforståelse. Både den intersubjektive og den intrasubjektive virkelighetsforståelse kan være mer eller mindre i samsvar med virkeligheten slik den "i sannhet" er, og det er ingen selvfølge at det er den intersubjektive som er mest i samsvar.

De to skalaene som inngår i utsagnet "konserveringens resultat er det resultat konserveringen har på virkelighetsforståelsen sett i forhold til den virkeligheten det er en forståelse av", uttrykker henholdsvis noe ved virkeligheten slik virkeligheten "i sannhet" er og forståelsen av denne virkeligheten. Konserveringens resultat er i min sammenheng her, å forstå henholdsvis som "vanskeligere enn det er" eller "lettere enn det er". Dette gir at de to skalaene jeg snakker om, også inkluderer "vanskeligere" og "lettere". Jeg forstår de to skalaene som kontinuum bestående av de to polene "vanskelig" og "lett". De to skalaene er plassert slik at polene "vanskelig" alltid faller på samme side. Jeg tenker meg her at skalaen for virkeligheten slik den "i sannhet" er, ligger fast. Skalaen som uttrykker noe ved forståelsen av denne

virkeligheten, kan forstås som å "skli" langs skalaen som uttrykker noe ved virkeligheten slik den "i sannhet" er. I figur 1 har jeg skissert to mulige plasseringer av skalaen som uttrykker noe ved forståelsen av virkeligheten. I figuren forefinnes da et tenkt, felles noteringssystem langs arkets horisontal-linje.

Figur 1: Forståelse av virkeligheten "i sannhet" slik den fremstår på to skalaer for forståelse av virkelighet

Når jeg har snakket om konserveringsresultat og sagt at det dreier seg om henholdsvis "vanskeligere enn det er" eller "lettere enn det er", så innebærer dette ikke nødvendigvis at det som "er" er vanskelig eller lett. I figur 1 er punkt 1 og punkt 2 på skalaen som uttrykker noe ved virkeligheten slik den "i sannhet" er, tenkte representasjoner av det som "er" i uttrykkene "vanskeligere enn det er" og "lettere enn det er". En ser at punkt 1 er relativt vanskelig, mens punkt 2 er relativt lett. Konserveringsresultatene forholder seg til det respektive "er", og det er i forhold til dette "er" noe er vanskeligere eller lettere. Det er dette jeg anskueliggjør ved de to skalaene som jeg har omtalt som "forståelse av virkelighet 1)" og "forståelse av virkelighet 2)". Skala 1 skal betraktes i forhold til punkt 1, og skala 2 skal betraktes i forhold til punkt 2. Ser en samlet på disse to skalaene og de to punktenes plassering på skalaen for virkeligheten "i sannhet", ser en: Både konserveringsresultatet "vanskeligere enn det er" og konserveringsresultatet "lettere enn det er" kan peke tilbake på et "er" som er vanskelig eller et "er" som er lett, men det første konserveringsresultatet vil alltid innebære at "er" fremstår som vanskeligere enn hva det "i sannhet" er, og det andre konserveringsresultatet vil alltid innebære at dette "er" fremstår som lettere enn det "i sannhet" er.

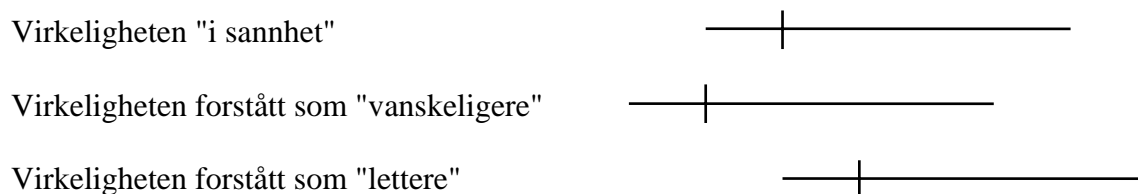
Uansett hvor "er" er plassert på skalaen for virkeligheten slik den "i sannhet" er, vil påstandene mine om endringskomponentenes tenderte endringsretning på side 13-14 være gyldige. Dette er knyttet til at jeg sier at den aktuelle endringskomponenten *lettere* versus *vanskeligere* vil kunne forandre seg i den ene eller den andre retningen. Uansett hvor "er" er plassert på skalaen for virkeligheten slik den "i sannhet" er, vil for eksempel en virkelighetsforståelse hvor det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det i virkeligheten er, innebære at endringskomponenten "går inn" lettere kan forandre seg i en avtakende enn i en voksende retning ettersom virkelighetsforståelsen kan medføre at kvinner lar være å gå inn i praksisfeltet.

Konservering, legitimitetsopprettholdelse og årsaksattribuering

Det jeg har presentert i tabell 1 og de utdypende, om enn høyst skjematisk, kommentarene jeg har gitt til den, kan sees i forhold til to andre prosesser jeg ikke har berørt tidligere. For

det første er det snakk om prosessen for opprettholdelse av legitimiteten til fordringen om implementering av endringsfremmende tiltak. For det andre er snakk om prosessen for årsaksattribuering.

La oss tenke oss tre skalaer innplassert på ett imaginært noteringssystem langs arkets horisontal-linje. Den ene skalaen er skalaen for virkeligheten slik den "i sannhet" er. Den andre skalaen er en skala for forståelse av denne virkeligheten hvis resultatet av konserveringen er at det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er. Den tredje skalaen er skalaen for forståelse av virkeligheten hvis resultatet av konserveringen er at det forstås som lettere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er.

Figur 2: Skalaer for virkeligheten

Uansett hvilket punkt det er snakk om på skalaen for "virkeligheten 'i sannhet'", vil det i forhold til det imaginære noteringssystemet skje en parallellforskyvning av hvordan dette punktet forstås som innplassert på de to andre skalaene. Mens det forståtte punktet forstått innenfor en virkeligheten forstått som "vanskeligere" vil ligge til venstre for punktet, vil det forståtte punktet ligge til høyre for punktet når det forstås innenfor en virkelighet forstått som "lettere". De vertikale linjene på de tre skalaene i figuren, anskueliggjør dette. Forutsetter jeg at det her er en utviklingsprosess¹⁹ som er representert i det jeg omtaler som "virkeligheten", er følgende ordbruk rimelig: Den virkeligheten som er forstått som "vanskeligere", vil alltid *henge etter*, mens den virkeligheten som er forstått som "lettere", alltid vil *ligge foran*.

La oss forutsette at det er samstemthet mellom mennesker om at utviklingsfremmende tiltak er en nødvendig del av en utviklingsprosess. Ved en virkelighetsforståelse hvor virkeligheten er forstått på et slikt vis at forståelsen "henger etter", vil det da lengre ut i utviklingsprosessen opprettholdes en legitim fordring om implementering av utviklingsfremmende tiltak enn hva tilfellet er med en virkelighetsforståelse hvor virkeligheten er forstått på et slikt vis at forståelsen "ligger foran". Påstanden fremsetter jeg under den forutsetning at det bare er det aspektet ved virkelighetsforståelsen som angår å henge etter/å ligge foran, som inkluderes i betraktningen.

La oss videre si at den utviklingsprosessen det er snakk om, er en økning av antallet kvinner som deltar i praktisk skogbruk. Det er dette som søkes. Sammen med dette siktemålet går

¹⁹ En har gjerne et noe lavt presisjonsnivå når en bruker termene "endring" og "utvikling", og en bruker dem ofte om en annen. Når jeg ikke gjør det her, er det fordi jeg ønsker å få frem en helt spesiell distinksjon. "Utvikling" er en term som gjerne har konnotasjoner om en bevegelse i retning av noe bedre, mer verdifullt, mer riktig. "Endring" blir gjerne ikke tilskrevet et slikt normativt aspekt. Endring impliserer kun forandring. Mens all utvikling er endring, er ikke all endring utvikling.

også en forståelse av årsaker til at det eventuelt ikke skjer noen økning av antall kvinner som "går inn" i det praktiske skogbruket. I denne skjematiske fremstillingen drar jeg frem to loci for årsaker. Det er årsaker som attribueres til skogbruket og årsaker som attribueres til kvinnen/kvinner. La oss kun ta i betraktning den muligheten at det er snakk om en forskyvning av fokus mellom de to: Det er kun snakk om fokus, det er snakk om en forskyvning, og det er kun de to elementene som inngår. Ved en virkelighetsforståelse hvor det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er, vil fokus bevege seg mot skogbruket som locus og bort fra kvinnen/kvinner som locus. Ved en virkelighetsforståelse hvor det forstås som lettere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er, vil fokus bevege seg i motsatt retning — mot kvinnen/kvinner som locus. Den nevnte forskyvning av fokus vil i sin tur gi sitt bidrag i den prosessen hvor det etableres en forståelse av hvor de utviklingsfremmende tiltakene mest fruktbart kan rettes, mot skogbruket eller mot kvinnen/kvinner.

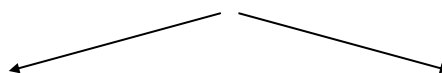
0-0-0

I det foranstående har jeg pekt på noen følger forskeres virkelighetsbeskrivelse kan få. De betraktningene jeg har gjort, hadde sitt utspring i den mulige, konserverende effekt forskeres forhistorie har på den virkelighetsbeskrivelse vi forskere gir. Deretter gikk jeg over til å snakke om at forskningsfunnene i seg selv kan virke konserverende på virkelighetsforståelser, og antydte så hva anvendelse av forskningsfunn kan ha å si for folks atferd. Deretter presenterte jeg visse utsagn om endringskomponenters tenderte endringsretning. Jeg avsluttet med å trekke frem opprettholdelse av legitimiteten til fordringen om implementering av utviklingsfremmende tiltak, samt attribuering av årsaker.

Gjennomgående har jeg ovenfor argumentert ut fra en rendyrket motsetning mellom to virkelighetsforståelser: Den hvor det forstås som vanskeligere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er, og den hvor det forstås som lettere for kvinner å arbeide innen praktisk skogbruk enn hva det "i sannhet" er. I det som bygger opp til henholdsvis den ene eller den andre virkelighetsforståelsen, har forskeres forhistorier og forskeres forskningsprodukt inngått som byggesteiner.

Det jeg har sagt i min tidligere argumentasjon, kan oppsummeres i en matrisiform:

forskeres forhistorie

↓
forskeres forskningsfunn

virkelighetsforståelse:	vanskeligere enn det er	lettere enn det er
tendert endringsretning for endringskomponent "går inn":	avtakende	økende
årsak til at kvinner ikke "går inn". Fokus forsrykves mot:	skogbruket	kvinnen/kvinner
tendert endringsretning for endringskomponent "driv":	økende	avtakende
oppretholdelse av legitim fordring om tiltak:	lengre ut i utv. prosessen	kortere ut i utv. prosessen

At mine ikke-reflekterte for-forståelser, og dermed også hvem jeg som person er, har sine implikasjoner, går frem ved at de to presenterte forhistoriene og deres ledsagende virkelighetbeskrivelse frembringer ulike konsekvenser. Min forhistorie har implikasjoner for min virkelighetsbeskrivelse, og disse implikasjonene forplanter seg som ringer i vann. Det kan jeg si til tross for at vi ikke har noe arkimedisk punkt å gå ut fra eller noen uhildet inngang til virkeligheten "i sannhet".

Argumentet som er oppsummert i matrisen ovenfor, kan kobles til betraktninger om kjønnsstrukturer. Da vil en kunne se at posisjonering à la presentasjon av forhistorie, kan gi bakgrunn for å forstå noe om hvordan skjevheter og diskriminering kan skapes, og også eventuelt justeres. Når elementer i matrisen realiseres empirisk, inngår de i de større prosessene som produserer, reproduserer eller endrer kjønnsstrukturer²⁰ — med de "skjevheter" kjønnsstrukturene impliserer, representerer og skaper, og den "diskriminering" som kjønnsstrukturenes tilhørende meningssystemer gir mulighetsbetingelser for å spille ut²¹. Med andre ord: En posisjonering ut fra forhistorien, eller også "forskerens motivasjon, bakgrunn for interesse, oppvekstvilkår og familiebakgrunn" kan gi den bakgrunnen som presumptivt etterlyses av Haraway (se side 8). *Det* fordrer imidlertid at konsekvensene av posisjonens innhold trekkes opp. Det er fraværet av dette som kan gjøre posisjonering, for å bruke tidligere nevnte Marcus' ordbruk, "steril".

DEL 3

²⁰ For utdypende betraktninger om hvordan samspillet er mellom små, empirisk realiserte hendelser og kjønnsstrukturer, se Follo (2001:85-102). Det bygges der på Djurfeldt (1996) sin modell for forholdet mellom individets handling, individers handling, sosiale strukturer og økosystem.

²¹ Samtidig som "diskriminering" som "handling", igjen virker tilbake på kjønnsstrukturene.

I likhet med nazisten Martin Heidegger, som med disiplinert jernhånd ikledd en værens-følsom silkehanske ville destruere hele den metafysiske eller "onto-teologiske" tradisjonen, mangler de subversjons-sensitive, postmoderne ideologene fullstendig humor. Talen om "overskridelse" er blitt en ny maktdiskurs: Anti-metafysikken er langt på vei den nye metafysikk. Derrida har dekonstruert "opphav" og "utspring" i mange bøker. Dette har imidlertid ingen praktiske følger når han engasjerer advokater for å forsvare opphavsrettighetene til de samme bøkene. Men få postmodernister synes at slike pragmatiske inkonsistenser er morsomme – hvis de i det hele tatt ser relevansen av det som er "utenfor teksten". (Tjønneland 1997:128)

Selvreferansens dilemmaer

Like lite som andre, kan jeg og "skogbruksforskerne" som er nevnt i del 2, rive oss løs fra vårt eget "tankeapparat" ettersom det faktisk er det vi tenker med. Som forskere vil vi da alltid jakte vår egen skygge, og selvreferanseproblematikken kan bli høyst fremtredende. Dette trass i at det eventuelt er hold i Mertons (1942) påpekning om at "communism" er en norm ved forskningen, en "communism" som i Gieres referering er å forstå dit hen at "[t]he substantive findings of science are a product of social collaboration and are assigned to the community" (Giere 1990:30). I det minste i samfunnsfaglig oppdragsforskning, som er det feltet jeg kjenner til av egenerfaring, synes mye forskning å være en-persons-løp, og det gjennomgående slik helt fra planlegging av datainnsamling til det sendes til forskningsinstitusjonens faglige kvalitetskontroll. Den "social collaboration" realiseres i relativt liten grad i min forsker-hverdag. Hadde det motsatte vært tilfellet, så hadde det kunnet holde den individuelt lokaliserte selvreferansen i sjakk — om enn ikke løst opp i den. Det gjør heller ikke en deltakelse i det Latour og Woolgar omtaler som "cycles of credit", hvor "[t]he production of credible data [...] is one way of activating the credibility cycle" (Latour og Woolgar 1986:229). Riktignok må det være snakk om en form for (mer eller mindre usynlig) forskerfelleskap en inngår i i denne forbindelsen ettersom hva som er å forstå som pålitelige data vanskelig kan betraktes isolert i forhold til det forskerfelleskapet som konstitueres av lesere og brukere av de respektive vitenskapelige publikasjoner, men den gordiske knuten løses ikke av deltakelse der. Den individuelt lokaliserte selvreferansen består selv om en skulle være vel tatt i mot i dette fellesskapet eller ikke. For å benytte et eksempel fra studier av nytten av ultralydscreening under svangerskap — den vil gjelde så vel for en Bakketeig som for en Eik-Nes, og det til tross for at de av dette fellesskapet blir høyst forskjellig vurdert (Bakketeig et al. (1984) og Eik-Nes et al. (1984) behandlet hos Sætnan 2000).

Den selvreferanseproblematikk som er aksentuert i min argumentasjon hittil, er den som er knyttet til at vi som mennesker kun kan tenke med det tankeapparat vi har. Dette er en sannhet som vil gjelde uansett ettersom det å tenke med et tankeapparat som har endret seg, også er å tenke med det tankeapparatet en har. Noe annet er like vanskelig som det er umulig for en lommelykt i et mørkt rom å lete etter noe som ikke er belyst²². Selvreferanseproblematikk kan imidlertid også forstås som gjeldende for større enheter av virkelighet. Eksempelvis Solheim²³

²² Metaforen er lånt fra Jaynes (1982) som benytter den på tilsvarende vis, men da i forhold til bevissthet (Jaynes 1982 referert hos Nørretranders 1992).

²³ Som forsker kunne Solheim ha presentert en tilsvarende posisjonering som den jeg gjør når det gjelder min "forhistorie", og selvreferanseproblemet for henne ville da ha vært av typen ovenfor. I artikkelen *Offeret og stillheten* påpeker og utdyper hun nemlig at hennes egen opplevelse av å få fjernet livmoren og eggstokkene, og "de mange kroppslige invasjon og grensekrenkelser som fulgte i kjølvannet av operasjonen" har vært meget betydningsfull for hennes fokusering på det fenomen som hun i ettertid har "kommet til å kalle *den åpne*

(1990) betrakter det som gjeldende for et nivå over. I artikkelen *Kjønn, språk og selvreferanse* forstår hun spørsmålet om selvreferanse som:

et spørsmål om det problematiske forholdet som *alltid* eksisterer mellom det som blir sagt og den som sier det – eller det som blir sett og den som ser – altså det problem som handler om relasjonen mellom *kunnskap* (viten, sannhet) og de *posisjoner* vi befinner oss i som kunnskapsprodusenter. (Solheim 1990:38, kursiv i original)

Selvreferansen har her sitt utspring i den relative kunnskapsposisjonen. Går en til en enda større enhet av virkelighet, er ”forskerfellesskapet” også utsatt for selvreferanseproblem. La meg her være intendert upresis og forstå ”forskerfellesskap” som bestående av en gruppe forskere som arbeider i forhold til spesifikke temaer. Hvis en tenker med Kuhn og benytter hans nomenklatur, vil selvreferanseproblematikk hos forskerfellesskapet i dets ”normalvitenskap”-stadium forefinnes blant annet gitt de paradigmatisk eksempler som forskerfellesskapets forståelser og løsninger bygger på (jf. Tjønneland 1993), de spesifikke problemsituasjoner (”puzzles”) som angripes og det tilhørende teoretiske rammeverk. Selvreferanseproblematikk vil imidlertid gjøre seg gjeldende for dette forskerfellesskapet uansett hvilken fase av vitenskapelig utvikling forskningen befinner seg i: I krise-fasen vil selvreferansen spille seg ut innenfor de empiriske manifestasjonene som Kuhn ordsetter som ”krise”, i revolusjons-fasen innefor det han ordsetter som ”revolusjon”.²⁴ En enda større enhet av virkelighet enn ”forskerfellesskapet”, er ”vitenskapen”. Med all tydelighet skulle Sokal-affæren ha vist at ”vitenskapen” langt fra kan være noe homogent fenomen, og den fremstår, for å benytte Geertz’ metafor om ”kultur” på vitenskapen, som ”an octopus, a rather badly integrated creature – what passes for a brain keeps it together, more or less, in one ungainly whole” (Geertz referert hos Shweder 1993:19). Selv om det ikke nødvendigvis er enkelt å definere hva ”vitenskap” er og hvilken forskjell det er som utgjør en forskjell (Bateson 2000) mellom vitenskap og ”ikke-vitenskap”, så eksisterer det presumptivt en forestilling blant vitenskapens utøvere om at det er et slikt skille. Selvreferanseproblematikken spiller seg ut innenfor det som dannes av denne grenseoppgangen.

Selvreferanse på ulike nivå av enheter av virkelighet, vil ”låse seg” inn i hverandre. I tillegg

kroppens problematikk” (Solheim 1998b:119). Den åpne kroppens problematikk og ”livmor” inngår som elementer i en rekke av hennes publiseringer (eksempelvis i samtlige fem kapitler pluss innledningen i artikkelsamlingen *Den åpne kroppen* (Solheim 1988a), samt i Solheim 1990, 1999 og 2002. En ser det også i Solheim og Søndergaard (1996) hvor Solheim, som opponent i Søndergaards doktorgradsdisputas, omtaler Tais og hans historie om kvinnen uten underliv som for henne ”et uhyre ’fett’ eksempel til å komme på sporet nettopp av mulige koder for kvinnelighet” (Solheim og Søndergaard 1996:57)). Trolig er det en meget tett kobling mellom Solheims egen opplevelse/erfaring, hennes tankeapparat og det bildet hun tegner av den empiriske virkelighet. Jeg har i del 2 i denne artikkelen, påpekt muligheten for at dette kan dreie seg om partisk subjektivitet i effekt om enn ikke i intensjon. Som en tentativ påstand, vil jeg med basis i Solheim som case fremme det synspunkt at bare en får arbeide lenge nok med og rundt det som opprinnelig utgjorde innholdet i det som kunne karakteriseres som partisk subjektivitet, så transformeres den partiske subjektiviteten til perspektivisk subjektivitet.

²⁴ Selvreferanseproblematikken forsvinner ikke for forskerfellesskapet selv om en benytter en annen teoretisk inngang for å beskrive dets virksomhet. Selvreferanse vil gjøre seg gjeldende selv om en eksemplvis benytter Lakatos’ ”forskningsprogram”-tilnærming — ”program” forstått som den ”ramme” som vitenskapelig aktivitet skjer innenfor. Selvreferansen vil her forefinnes gitt den empiriske realiseringen av blant annet ”den harde kjerne”, ”det beskyttende beltet”, de negative og positive heuristikkene etc. (Om Lakatos’ ”forskningsprogram”, se eksemplvis Chalmers 1999:130-148, Wormnæs 1993:157-158, Giere 1990:38-40.) Selvreferanseproblemet for forskerfellesskapet kan heller ikke, etter hva jeg kan forstå, løses ved at en benytter andre metaforer enn ”ramme” på den vitenskapelige aktiviteten. Selv om bruken av ”osmose” som metafor kunne ha vært benyttet for å påpeke en eller annen utveksling (og blanding) mellom forskerfellesskapet og de som står utenfor det, og dermed gjort ”kanten”/”skillet” porøs(t) og mindre hard(t) enn hva ”ramme” konnoterer, vil referanseproblemet bare forflytte seg enten til en større analyse-enhet (til et større aggregat av eksemplvis mennesker) eller et annet analytisk begrepsnivå. Muligens er den eneste løsningen på selvreferanseproblemet generelt, å slutte å benytte begrepet og å tenke innenfor de rammer (*sic!*) det gir muligheter for.

vil det som kan betegnes som logisk selvreferanse kunne spille seg ut på ethvert nivå. Denne typen av selvreferanse dreier seg eksempelvis om utsagn som inneholder sin egen negasjon. Dette være seg utsagn som tilsvarer ”jeg lyver” og ”alt er relativt”, eller deres mer raffinerte versjoner: ”Følgende setning er feil. Foregående setning er sann” og ”alt er relativt relativt”. Det er noe absurd, påpeker Hoffmeyer, ”ved å tro at vi skulle kunne slippe unna selvreferansens renkespill” (Hoffmeyer 1994:49), og hevder at også livets innerste vesen er basert på selvreferanse gitt det han betegner som den digitale DNA-versjonen av organismen.

Jeg kjenner ikke noe som kan kurere selvreferanse. Jeg kjenner kun et botemiddel som kan avdempe dens negative effekter. Solheim (1990) omtaler det som å ”oppsøke *ikke-identiteten*”²⁵ — ”den andre” — enten det er andre mennesker eller ulikhetene i oss selv. Hennes ærend er i den forbindelse å vise hvordan kvinner kan gå ut av den meningsstruktur som, ifølge henne, holder kvinner fast som symbolske objekter i både egen og menns kommunikasjon, en innskriving og objektivisering av kvinnelighet som gjør kvinner ”tause”. Anbefalingen om å oppsøke ikke-identiteten, kan en også gjenfinne hos Harding²⁶ og Haraway, og da i imperativet om respektive å benytte de ”undertryktes”/”marginalisertes” kunnskapsposisjon eller også å gjennomføre diffraksjon. I min ordbruk her: I det første tilfellet er nemlig vitenskapens identitet de privilegertes identitet, og dens ikke-identitet de ikke-privilegertes identitet. I det andre tilfellet er forskersubjektets identitet identiteten, og forskerobjektets identitet ikke-identiteten. Gitt at det å ”oppsøke ikke-identiteten” virker avdempende på selvreferansens negative effekter, skulle det således kunne være positivt om ”the Science”, naturvitenskapen, ble studert av samfunnsvitere og humanister. Deres virkelighetsbeskrivelse av naturvitenskapens praksis og forståelse, vil da kunne tjene som ”den andre”, som ikke-identiteten til naturvitenskapens identitet. *Eo ipso* burde ikke ”The Science Wars” ha dreid seg, slik Sørensen (1997) hevder at den gjør, om hvem som legitimt skal kunne si noe om moderne naturvitenskap: Dette burde ikke ha vært grunnlag for noen ”war”, men derimot for berikelse.

Med denne teksten som denne artikkelen utgjør, oppsøker jeg også ikke-identiteten. Mer presist: Jeg oppsøker en objektivisert versjon av min egen ”identitet”. Selve innskrivingens resultatet (teksten), har en ontologisk status løsrevet fra meg som tekstprodusent²⁷ og subjekt. Teksten kan dermed som objekt ”vende tilbake” til meg, og som noe som kan granskes utenfra. Således kan også tekstforfatterens identitet betraktes utenfra med det skjerpede lys som distanse gir. Tekstforfatterens identitet er da ikke min identitet, og all den stund den ikke er det, er den òg min ikke-identitet.

Tekstforfatterens identitet er imidlertid ikke min identitet av også en annen grunn. Den selvrefleksjon jeg har gått gjennom for å produsere dens innhold, gjør at et temporært skille kommer inn: Min identitet før og etter tekstproduksjonen er ikke den samme i og med refleksjonen. Ved å oppsøke den tidligere identitetens ikke-identitet gjennom selvrefleksjon, blir den fortidige ikke-identiteten nåtidens identitet, og den fortidige identiteten blir nåtidens ikke-identitet. Denne transformasjonen er ikke mål i seg selv. Derimot er det en endring som taler tilbake til min epistemologiske virksomhet: Den transformasjon som refleksjonen har

²⁵ Det som synes å være det teoretiske grunnlaget for Solheims argument om å ”oppsøke ikke-identiteten”, er inngående presentert i Borchgrevink og Solheim (1988). Solheim drar store vekslers på Ricoeur.

²⁶ Noe som ikke er til å undres over ettersom Solheim her viser til Harding, og da til et upublisert manus som sannsynligvis er det som senere publiseres som Harding (1991). For øvrig er dette nok et eksempel på tankers genealogi: Solheim plukker (høyst trolig meget eklektisk) opp fra Harding, jeg leser mye av det Solheim skriver, og tankene mine influeres av hennes publikasjoner — og derigjennom kan hende også indirekte av Harding.

²⁷ Teksten som tekst tilhører gruppen av det jeg tidligere har omtalt som materielle transcendentale fenomen.

skapt, er et bidrag til å skape og kan hende øke den vitenskapelige kvaliteten på mitt arbeid. Dermed har min presentere forhistorie som posisjonering, dobbelt effekt. For det første kunne jeg ved å presentere forhistorien og deretter trekke implikasjonene av den, peke på dens potensielle betydning i den empiriske virkelighet. (Dette er i seg selv et bidrag til det vitenskapelige kunnskapstilfang.) For det andre gjør den gjennomførte posisjoneringen at det jeg i fremtiden utsier om virkeligheten, er av et kvalitativt bedre merke. Det vil, med systemteoretikers vokabular, dreie seg om en positiv tilbakemeldingssløyfe²⁸, og da av den typen hvor mer fører til mer. I min sammenheng her fører det til "mer" på to vis: Mer refleksjon, fører til mer kvalitet på det vitenskapelige arbeidet²⁹, men mer refleksjon fører også til mer³⁰ refleksjon, som så igjen fører til mer kvalitet på arbeidet. At mer refleksjon fører til mer refleksjon, kan eksemplifiseres ved følgende: Den refleksjonen som utgjør del 2 i denne artikkelen, er en verifikasjon av at min egen "blindhet" har betydning. Den lange rekken av tanker som refleksjonen utgjør, virker i tillegg som hukommelsesvink og incitament: Den er passe lang til at jeg kan forstå og dermed huske den som enhet, samtidig som det er mulig for meg å huske hovedtrekkene i den. Den er også tilstrekkelig lang til at den gjør et visst inntrykk på hukommelsen min (muligens fordi jeg husker hvor lang tid det tok for å utvikle den). Det gjør at jeg i fremtiden vil være særs oppmerksom på hva min forhistorie kan innebære. Det gjør videre at jeg ikke så lett kommer til å glemme at det jeg ikke "ser", har betydning og at det er nødvendig å reflektere rundt min egen blindhet.

Inkonsistens som levd virkelighet

Jeg er ikke bare en historisk manifestasjon av krusningene og understrømmene i det vitenskapsteoretiske felt og tilhørende influerende og influerte krefter. Jeg kan muligens også fremstå som symptombærer for den kakofoni av vitenskapelige stemmer som finnes: Trass i mitt fremsatte postulat om at mennesket, inklusive meg, kun kan fatte virkeligheten fortolket, og trass i min påpekning om selvreferansens dilemmaer, forholder jeg meg til den ufortolkede virkelighet — virkeligheten "i sannhet". Denne inkonsistensen springer en tydelig i øynene mens argumentet i denne artikkelen forløper: I min forskergjerning agerer jeg som om det faktisk er mulig å gripe den ufortolkede virkelighet.

Jeg er i godt selskap når jeg realiserer inkonsistens som levd virkelighet. Som sitatet av Tjønneland innledningsvis i denne del 3 viser, spiller også Derrida ut inkonsistens uansett hvor mye han har dekonstruert "opphav" og "utspring". Og, som Larsen (1987) sier, så leser vi monografi etter monografi hvor det påpekes at:

bongo-bongoenes verden motsetter seg beskrivelse innen en vestlig begrepsverden, og så oppdager vi at antropologen bruker de påfølgende 300 sidene til å utføre den magiske operasjonen han sa var umulig. (Larsen 1987 referert hos Eriksen 1993:275)

Videre følger feministiske postmodernister³¹, hvis jeg skal støtte meg på Harding, noen

²⁸ Eller for å bruke termen økonomen Brian Arthur anvender: "Increasing return" (Waldrop 1994:34-38).

²⁹ Hvor mye refleksjon som gjøres, holdes gjerne i sjakk av andre forhold som krever tid og fokus. Dette blir da såkalte negative tilbakemeldingssløyfer. Trolig er det meget innen den vitenskapelige kunnskapsproduksjon som med hell kunne ha vært belyst ved hjelp av systemteori. Dette gjelder eksempelvis for gravitasjon og instinkt hvis en forstår dette med Bateson (2000) som "forklarende prinsipp". Ifølge ham er et forklarende prinsipp "a sort of conventional agreement between scientists to stop trying to explain things at a certain point" (Bateson 2000:39), men det forklarer ikke noe. Det er som en svart boks hvor en ikke vet hvordan den virker. "Gravitasjon" er da en betegnelse på hva gravitasjon er antatt å gjøre, men det er ikke noen forklaring på hvordan den gjør det. I forhold til mitt ærend i denne fotnoten: De fenomen som bidrar til å etablere enighet om at en skal slutte å forsøke å forklare ting, utgjør negative tilbakemeldingssløyfer i systemet av kunnskapsproduksjon. Det empiriske spørsmålet er hva som utgjør disse fenomenene.

³⁰ Mens "mer kvalitet" er å forstå som "bedre" kvalitet, kan "mer" her forstås som "i større omfang" eller som kun "i den temporære fortsettelsen". Jeg lar denne tvetydigheten bestå.

³¹ Det lykkes meg ikke når jeg leser artikkelen, å finne ut hvem disse feministiske postmodernistene er.

viktige Opplysnings-idéer som blant annet at ”hvis en gir opp forestillingen om den ene sanne historien om virkeligheten, så må en også gi opp forsøket på å fortelle mindre falske historier” (Harding 1988:80). Og som Schaanning (1992) nevner, ”postmodernister” som Horkheimer, Adorno, Lyotard, Foucault, Feyerabend og McLuhan ”rygger ikke tilbake for å anvende perspektiver som i siste instans [...] gjør deres analyser selvrefererende inkonsistente” (Schaanning 1992:15). Som tilfellet er med Kuhn i og med tvilen om statusen til hans egen teori (jf. del 1), så praktiserer de, andre som lever inkonsistensen og jeg, det som billedlig kan omtales som ”å svelge seg selv”.

I sin kommentar til Sokal-affæren med overskriften ”Var det noen som lo?”, lar Schaanning (1997) også teksten ”svelge seg selv”. Innledningsvis tilkjenner han at det er kommet ham for øre at han er ”postmodernist”, og at han derfor burde føle seg truffet av Sokals latter og skadefryd over at angivelig postmodernistisk orienterte redaktører ble tatt med buksene nede. Han burde ikke le, sier han, ”[o]g hvis jeg likevel ler, så må det bety at min latter er selvrefererende inkonsistent. Slike selvmotsigelser skal man ta alvorlig. Så la oss derfor ta Sokal på alvor” (Schaanning 1997:132). Etter mer eller mindre å ha raljert med Sokal-affærens påståtte implikasjoner, lar han så argumentet svelge seg selv i sluttkommentaren:

La meg for ordens skyld gjøre oppmerksom på at dette innlegget ikke er alvorlig ment. Jeg har bare etterplapret postmodernistenes talemåter når de prøver å undergrave troen på mening, fornuft og sannhet. Du lot deg vel ikke lure? (Schaanning 1997:133)

Ikke regner jeg meg som postmodernist, og ikke skal jeg la min tekst svelge seg selv. Derimot skal jeg avslutte ved å gå ett skritt videre med hensyn til å realisere inkonsistensen. La meg antyde den muligheten at den argumentasjonsrekken jeg presenterte i del 2, kan benyttes i forhold til andre menneskers levde virkelighet og situerhet. De betraktningene jeg gjorde der, er først og fremst teoretiske. Betraktningenes konklusjoner er også tentative ettersom jeg ikke har utviklet noen grunnleggende forståelse av hvordan de ulike momentene jeg dro frem, er relaterte til hverandre og andre ikke nevnte momenter. Isteden for å forstå betraktningene og deres konklusjoner som teoretiske og tentative, la oss si at de er mer empiriske, at de er mindre tentative, og at de har kvinnelige og mannlige aktører innen skogbruket som utgangspunkt. La oss anta at det er *de* som har en virkelighetsforståelse som innebærer at de enten forstår det som vanskeligere eller lettere for kvinner innen praktisk skogbruk enn hva det ”i sannhet” er. La oss så si at vi grupperer aktørene: Noen forstår det som vanskeligere og noen forstår det som lettere for kvinner enn hva det ”i sannhet” er. Problemkomplekset som er aktuelt her, er spørsmålet om rekruttering av kvinner til praktisk skogbruk. Virkelighetsforståelsene har visse konsekvenser, og la oss presse alternativene til sine antatte ytterpunkt:

- Fokus for årsaksattribuering med hensyn til hvorfor kvinner ikke ”går inn” i praktisk skogbruk, vil for den ene gruppen være skogbruket og for den andre gruppen kvinnen/kvinner.
 - Det vil ikke lenger være snakk om tendert endringsretning når det gjelder drivet til å implementere endrings-(utviklings-)fremmende tiltak. Isteden vil den ene gruppen ha stort driv, den andre lite.
 - Når det angår hvor langt ut i utviklingsprosessen en kan opprettholde en legitim fordring om implementering av utviklingsfremmende tiltak, manifesterer dette seg ved at den ene gruppen argumenterer lengre for å fortsette med tiltak enn hva den andre gruppen gjør.
- Det som er plassert først i punktlisten, ”tilhører” da den forståelsen hvor en forstår det som vanskeligere for kvinner enn hva det ”i sannhet” er.

Kjennskapet mitt til norsk skogbruk, gjør at jeg kan indikere hvem det er innen skogbruket som synes å kunne falle inn i den ene eller den andre kategorien for virkelighetsforståelse. På

det aggregerte nivå og med en idealtypisk inngang, kan vi som en hypotese tenke oss at de to grupperingene også er sammenfallende med de gruppene som gis av en av følgende distinksjoner (plassert først og sist slik at de passer til det som er plassert først og sist ovenfor):

- Kvinne – mann
- kort tids erfaring fra praktisk skogbruk – lang tids erfaring fra praktisk skogbruk
- den offentlige skogforvaltningen – skogbruksutøverne.

Hvis skogbrukets aktører selv benytter dette som mentalt rydderedskap for å agere i sin levde virkelighet, hvilke forståelse får de da av hverandres tenkemåter og atferd? Vil eksempelvis en kvinne ansatt i den offentlige skogforvaltningen og med kort tids erfaring fra praktisk skogbruk, lettere kunne forstå tenkemåten og atferden til en mannlig skogbruksutøver med lang tids erfaring fra praktisk skogbruk — og vice versa? Hva ville i så fall økt forståelse for hverandre kunne føre til av endringsprosesser? *Dette* er ikke til å le av.

Referanser

- Alfnæs, A. M. (1990), *Kvinner og praktisk skogsarbeid*. Hovedfagsoppgave, Institutt for skogfag, seksjon driftsteknikk, Norges landbrukshøgskole. Ås: Norges landbrukshøgskole.
- ARR (1997), "'The Sokal affair' – en enquête om teoriens muligheter og begrensninger". *ARR* 1-2/97:120-121.
- Asdal, K., A.-J. Berg, B. Brenna, I. Moser og L. M. Rustad (1998), "Betatt av viten – en leserveiledning". I: K. Asdal, A.-J. Berg, B. Brenna, I. Moser og L. M. Rustad, *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Asdal, K. og B. Brenna (1998), "Samtaler over tid". I: K. Asdal, A.-J. Berg, B. Brenna, I. Moser og L. M. Rustad, *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Barth, F. (1984), "I stedet for myter. Sosialantropologiske perspektiver på myter i andre samfunn, og våre alternativer". *Samtiden* 5/1984:2-5.
- Bateson, G. (2000), *Steps to an ecology of mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Borchgrevink, T. og J. Solheim (1988), "En råtten tekst? Om kjønn, mat og fortolkning". *Sosiologi i dag*, 2/1988:35-62.
- Butler, J. (1992), "Contingent Foundations: Feminism and the Question of 'Postmodernism'". I: J. Butler og J. W. Scott (red.) *Feminists Theorize the Political*. New York: Routledge.
- Castaneda, C. (1975), *Reisen til Ixtlan*. Oslo: Grøndahl.
- Chalmers, A. F. (1999), *What is this thing called Science? Third edition*. Buckingham: Open University Press.
- Djurfeldt, G. (1996), *Boström och kaminen. En introduktion till realistisk vetenskapsteori*. Lund: Arkiv förlag.
- Egeland, Å. (1988), *Kvinner i skogbruket. Rapport fra et forprosjekt*. Arbeidsrapport nr. 8/88. Bø: Telemarksforsking-Bø.
- Egeland, Å., G. B. Jakobsen, K. Kinderås, A.-B. Ruderaas, B. Sannes og L. M. Strupstad (1983), "Skogbruksjentene kaster barten". *Norsk Skogbruk* 3/1983:20-22.
- Eriksen, T. Hylland (1993), *Små steder – store spørsmål. Innføring i sosialantropologi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Erstad, G., I. Bjørnsgård og O. Heir (1995), *Matematikk 2MX*. Aurskog: Aschehoug.
- Evju, O. O. (1992), *Skogbruk – noe for deg? – en undersøkelse blant jenter som har tatt skogbruksutdannelse*. Prosjektoppgave i sosialpedagogikk. Oslo: Oslo Lærerhøgskole.
- Fairclough, N. (1992), *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fjelland, R. (1997), "Sokal-affæren og akademisk tåkeprat". *ARR* 1-2/97:121-126.
- Fjelland, R., M. Kaiser og G. Skirbekk (1999), *Skisse av et forskningsprosjekt i vitenskapsteori*. Oslo: Norges forskningsråd.
- Follo, G. (2001), *Kvinner og praktisk skogbruk – holdninger og kjønnsstrukturer*. Rapport 4/01. Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning.
- Geertz, C. (1993[1984]), "'From the native's point of view': on the nature of anthropological understanding". I R. A. Shweder og R. A. LeVine (red.) *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Giere, R. N. (1990), *Explaining science: a cognitive approach*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Goody, J. og I. Watt (1972), "The Consequences of Literacy". I: P.O. Giglioli (red.) *Language and Social Context*. Sted ikke kjent: Penguin Modern Sociology Readings.
- Halberg, P. T. (1993), *Den stolte sliter. Skog- og landarbeiderne 1900 til 1990 – en kamp for likeverd*. Oslo: Fellesforbundet seksjon Skog og Land.
- Hannerz, U. (1992), *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*.

- New York: Columbia University Press.
- Harding, S. (1988), "Feminisme, vitenskap og Opplysnings-kritikk". *Sosiologi i dag*, 2/1988:63-87.
- Harding, S. (1991), *Whose Science? Whose Knowledge? Thinking from Women's Lives*. New York: Cornell University Press.
- Harding, S. (1996), "Rethinking Standpoint Epistemology: What Is 'Strong Objectivity'?" I: E. F. Keller og H. E. Longino (red.) *Feminism and Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Hoffmeyer, J. (1994), *Livets tegn. Betydningens naturhistorie*. Oslo: Pax Forlag.
- Hollis, M. (2000[1994]), *The philosophy of social science. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kvale, S. (1998), *Det kvalitative forskningsintervju*. Gjøvik: Ad Notam Gyldendal.
- Laclau, E. og C. Mouffe (1985), *Hegemony & Social Strategy. Towards a radical democratic politics*. London: Verso.
- Latour, B. og S. Woolgar (1986[1979]), *Laboratory Life. The Construction of Scientific Facts*. Princeton: Princeton University Press.
- Lave, C. A. og J. G. March (1993[1975]), *An Introduction to Models in the Social Sciences*. Lanham: University Press of America.
- Law, J. (2000), "On the Subject of the Object: Narrative, Technology, and Interpellation". *Configurations*, 2000, 8:1-29.
- Lyotard, J.-F. (1992), *Forflytninger Lov – form – begivenhet*. Oslo: Spartacus.
- Magasinet for fagorganiserte (1990), Nr. 6/7: 2-5, *Mobbet*.
- Marcus, G. E. (1998), "What Comes (Just) After 'Post'? The Case of Ethnography". I: N. K. Denzin og Yvonna S. Lincoln (red.) *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*. USA: Sage.
- Marcus, G. E. og M. M. J. Fischer (1986), *Anthropology as Cultural Critique. An Experimental Moment in the Human Sciences*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Nørretranders, T. (1992), *Merk verden. En beretning om bevissthet*. Gjøvik: J. W. Cappelens Forlag.
- Riessman, C. Kohler (1991), "When gender is not enough: women interviewing women". I: J. Lorber og S. A. Farell (red.) *The Social Construction of Gender*. Newbury Park: Sage.
- Ringdal, K. (2001), *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Roll-Hansen, D. (2001), "Blir du sykere hvis du får tenkt deg om? – på leting etter metodeeffekter i en undersøkelse om levekår". *Samfunnsspeilet*, 4/2001:43-50.
- Rustad, L. M. (1998), "Kunnskap som delvise forbindelser". I: K. Asdal, A.-J. Berg, B. Brenna, I. Moser og L. M. Rustad, *Betatt av viten. Bruksanvisninger til Donna Haraway*. Oslo: Spartacus.
- Schaanning, E. (1992), *Modernitetens oppløsning. Sentrale skikkelser i etterkrigstidens idéhistorie*. Oslo: Spartacus.
- Schaanning, E. (1997), "Var det noen som lo?" *ARR* 1-2/97:132-133.
- Shweder, R. A. (1993[1984]), "Preview: A colloquy of culture theorists". I R. A. Shweder og R. A. LeVine (red.) *Culture Theory. Essays on Mind, Self, and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sokal, A. (1997), *Professor Latour's Philosophical Mystifications*. Nettversjon 24.05.02: http://www.physics.nyu.edu/faculty/sokal/le_monde_english.html
- Solheim, J. (1990), "Kjønn, språk og selvreferanse". *Nytt om kvinneforskning*, 2/90:38-47.
- Solheim, J. (1998a), *Den åpne kroppen. Om kjønnssymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax Forlag.

- Solheim, J. (1998b), "Offeret og stillheten". I: J. Solheim: *Den åpne kroppen. Om kjønnsymbolikk i moderne kultur*. Oslo: Pax Forlag.
- Solheim, J. (1999), "Finnes våre kroppar i våre hoder?" *Kvinneforskning* 1/99:19-32.
- Solheim, J. (2002), "Kjønn som analytisk nøkkel til kultur". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, vol. 43, 1/2002:105-117.
- Solheim, J. og D. M. Søndergaard (1996), "Opposisjon som dialog". *Sosiologi i dag*, 4/1996:31-63.
- Strupstad, L. M. (1990), *Kvinner som skogeiere. Analyse av en spørreskjemaundersøkelse*. Arbeidsrapport nr. 15/1990. Bø: Telemarksforskning-Bø.
- Strupstad, L. M. (1991), *Den tause skogeier. En analyse av kvinnelige skogeieres aktivitetsnivå og deltakelse i skogbruket*. Rapport nr. 43. Bø: Telemarksforskning-Bø.
- Strupstad, L. M. (1993), "Den tause skogeier". I B. Verstad og B. Brandth (red.) *Kvinneliv i landbruket*. Sted ikke oppgitt: Landbruksforlaget.
- Sümer, S. (1999), *Postmodernism and Feminism: Seeking a Constructive Confrontation*. Paper for "Vitenskapsteoretiske Innlegg", submitted to the Faculty of Social Sciences, University of Bergen.
- Sætnan, A. Rudinow (2000), "To Screen or Not To Screen? Science discourse in two health policy controversies, as seen through three approaches to the citation evidence". Artikkel under vurdering til *Scientometrics*.
- Sørensen, K. H. (1997), "Fysikkmisunnelse og forklarbarhetens ubehag. En kort merknad til 'the Science Wars' og 'the Sokal affair'". *ARR* 1-2/97:129-132.
- Tjønneland, E. (1993), "Thomas S. Kuhn". I: T. B. Eriksen (red.) *Vestens tenkere, bind 3*. Oslo: Aschehoug.
- Tjønneland, E. (1997), "Keiserens nye klær". *ARR* 1-2/97:126-128.
- Waldrop, M. M. (1994 [1992]), *Complexity. The Emerging Science at the Edge of Order and Chaos*. England: Penguin Books.
- Wormnæs, O. (1993), *Vitenskapsfilosofi, 2 utgave*. Aurskog: Ad Notam Gyldendal.